

יהודים מקומיים ופליטים יהודים במרוקו הצרפתית ובתוניסיה במלחמת העולם השנייה

במאמר זה אעסוק במצוקותיהם של יהודי תוניסיה ומרוקו – לרבות פליטים יהודים מאירופה שמצאו מקלט זמני במרוקו – במלחמת העולם השנייה ולאחריה. לא אעסוק ביהודי אלג'יריה, לוב ומצרים, ולא באלה שחיו בטנג'יך ובפרזשקטורט הספרדי שבצפון מרוקו, אף שכל הקהילות האלה היו חלק אינטגרלי מן המרחב הגאוגרפי המוגדר צפון אפריקה. מרוקו ותוניסיה התייחדו בכך שהיה בהן שלטון חסות צרפתי קולוניאלי – במרוקו משנת 1912 עד 1956 ובתוניסיה משנת 1881 עד 1956 – אך לא שלטון קולוניאלי ישיד כפי שהיה כאלג'יריה בשנים 1830-1962. זאת ועוד, יהודי מרוקו ותוניסיה, שלא כמו יהודי אלג'יריה, לא זכו לאזרחות אירופית קולקטיבית. למאמר גלוח שלוש תעודות מארכיון ארגון ה'ג'וינט' היהודי האמריקני שבירושלים, המתפרסמות כאן לראשונה, המשקפות את מעמד היהודים באותה עת.

הקהילות היהודיות בתוניסיה נבדלו מאלה שבמרוקו בכמה היבטים. התפתחותן של הקהילות היהודיות בתוניסיה הייתה דינמית מזו שבמרוקו הצרפתית, במרוקו הספרדית ובאזור הבין-לאומי בטנג'יך. ההשכלה שרכשו יהודי תוניסיה בבתי הספר של השלטון הצרפתי הקולוניאלי ושל 'אליאנס' הייתה ברמה גבוהה מזו של יהודי מרוקו, ושיעור המשכילים מכלל האוכלוסייה היהודית בתוניסיה היה גדול מזה שבמרוקו. ליהודי תוניסיה הוענקו זכויות פוליטיות נרחבות מאלו שניתנו ליהודי מרוקו, ובין היתר הייתה להם אפשרות,

על פי חוק האזרחות של שנת 1923, לקבל כאופן אינריוורואלי אזרחות צרפתית. שלטונות הפרוטקטורט הצרפתיים בתוניסיה הפגינו כלפי היהודים נטייה ליברלית הרבה יותר מזו של הנציבות הצרפתית הכללית בדבאט או השלטון הקולוניאלי בצפון מרוקו. המבנה האתני והדמוגרפי בתוניסיה היה הומוגני יותר – עיקר האוכלוסייה הייתה ערבית מוסלמית, וכן היו מיעוט ברברי קטן ומיעוט איזופי לא משמעותי בהשוואה למרוקו – ולכן ניתן היה לממש מדיניות ליברלית מול היהודים מבלי לעורר זעזועים ומחאות, בה בעת שהמבנה ההטרוגני המרוקני מנע זאת. כל חשד – אמתי או מרומיין – של הערבים המוסלמים במרוקו שהשלטון הקולוניאלי חותר להעדיף את הכרברים המוסלמים ואח היהודים על פניהם גרר תגובות התנגדות נמרצות.

כאשר החלה ההתארגנות הלאומית התוניסאית בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים, היה יחסם של הלאומיים ליהודים סובלני יחסית, בעיקר בהנהגת מפלגת ה'נאוד'קטור' בראשות ח'ביב בוך'ג'יבה וסלאח בן יוסף – תנועה אשר הפכה לגורם הלאומי הדומיננטי ביחבי המדינה. פעילותם הציונית של יהודים תוניסאים עוררה תגובה אמביוולנטית מצד הלאומיים החילונים והשמרנים כאחד, אך האווירה האנטי-ציונית הורגשה בתוניסיה פחות מאשר במרוקו הצרפתית והספרדית. כל זאת אף שהציונות התוניסאית הייתה רבי-גוניה במישור האידאולוגי ונפוצה (אפילו ראוותנית) יותר מאשר במרוקו. לפחות עד שנות הארבעים נמנעו ממסר הביי והמנגנון הקולוניאלי מלתקוף את הציונים המקומיים כבוטות, בניגוד לשלטון הצרפתי במרוקו, שהצר את צעדי החנועות הציוניות בכל דרך אפשרית.

חרף חמתחים הבין-קהילתיים בין מוסלמים ליהודים בתוניסיה בתקופות שונות לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, במהלכה ובעקבותיה, לא התחוללו בחוניסיה מהומות או פוגרומים רחבי היקף כפי שאירע במרוקו ואף באלג'יריה.

מרוקו תחת שלטון וישי

כשנח 1912 הפכה ממלכת מרוקו ה'ש'רפיח למדינת חסות קולוניאלית, לצד שלטון המ'ח'ן, הממשלה המקומית אשר בחסות הארמון. חלק הארי של מרוקו היה לאזור חסות צרפתי, וצפון מרוקו, להוציא את טנג'יד, היה בחסות ספרד. בדצמבר 1923 זכתה טנג'יר למעמד בין-לאומי, ושמרה על מעמד זה עד סיפוחה למרוקו לאחר שזו קיבלה עצמאות, בשנת 1956. הסכם הפרוטקטורט הצרפתי-המרוקני מן ה-30 במרס 1912 התייחס למעמדם המשפטי של אזרחים צרפתים חורים במרוקו, אך לא למעמדם של מוסלמים – בדברים וערבים –

ויהודים. היהודים נחשבו ל'מוגני הסלטאן', והאוטונומיה היחידה שניתנה להם הייתה בתחום המעמד האישי.

כבר בראשית המאה העשרים הובעו במרוקו, כבשאר חלקי המגרב, עמדות אנטי־יהודיות. וכשנות השלושים, על רקע התחזקות שלטון מוסוליני באיטליה, עלייה היטלר לשלטון בגרמניה וההחזרת הלאומית הערבית בארץ־ישראל, הציגו המוסלמים במרוקו את היהודים באור שלילי. שידורי תעמולה נאציה מברלין ומשטוטגרט ושידורים מאיטליה הפשיסטית הוסיפו שמן למדורת התעמולה האנטי־יהודית המתמדת. מתחים קשים ביותר בין מוסלמים ליהודים צפו ועלו במרוקו הצרפתית, במרוקו הספרדית ובטנג'יר וגרמו לתקריות באביב ובראשית קיץ 1933. גם מאחורי תקריות אלה עמדה תעמולה אנטישמית מיליטנטית שתרמו לה גודמים אירופיים. אמנם התעמולה האידו־פית לא זכתה לתמיכה גורפת בקרב הציבור המוסלמי, ופוגרומים נוסח הסוגרום שהיה בקונסטנטין שבאלג'יריה באוגוסט 1934 לא אירעו במרוקו, אך התעמולה השפיעה בכל זאת על חלקים כתנועה הלאומית המרוקנית, שהייתה בראשית התהוותה. נציגי הוועד הערבי העליון, שבראשו עמד המופתי הידושלמי האג' אמין אל־חסיני, הגיעו לצפון מרוקו והתסיסו משם נגד היישוב הארץ־ישראלי, דבר שגרם ליהודי מרוקו אי נוחות. נוסף על כך מלחמת האזרחים בספרד עוררה בקרב יהודי מרוקו הספרדיה וטנג'יר הששות מפגיעה כלכלית ופזיות. ואכן יהודי מרוקו הספרדית נדרשו להביע טולידידות עם הפלגים השונים באותה מלחמת אזרחים, לרכות תמיכה בגנרליסימו פרנקו, ואף נאלצו לתת סיוע כספי לגודמים ספרדיים פרו־פשיסטיים.¹

באשר פרצה מלחמת העולם השנייה וצרפת הצטרפה למערכה, התייצבו יהודי מרוקו לימין ממשלתם. הם היו מוכנים לתרום כסף ואף להתגייס למאמץ המלחמתי. הנציב הכללי של מרוקו הצרפתית, פול נוֹגֶט (Noguès), פנה אל האוכלוסייה המקומית בקריאה להעלות את תרומתה לביטחון הלאומי, והיהודים היו בין הראשונים שנענו לקריאתו. בדשימות התודמים ניתן למצוא שמות יהודיים מובהקים, ולצדם נרשמו סכומים הנעים בין 50,000 ל־500,000 פרנק לתרומה. כאשר חיפשו הצרפתים מתנדכים למלחמה בשנים 1939–1940, הביעו מאות צעירים יהודים את נכונותם להילחם למען צרפת. הרשויות הצרפתיות, אף כי הודו לנציגות היהודית, דחו על הסף את המתגוררים, כנראה כדי שלא לעורר את זעמם של המוסלמים ושל חוגים שונים בקרב המתיישבים האידופים. נאמר ליהודים שהמעשה האכירי שלהם לא יישכה, אך עד להודעה

1 לסקר, כל ישראל חברים, עמ' 175; לסקר, אנטישמיות וישי, עמ' 347–349.

תרשה עליהם להתאזר בסבלנות. היהודים חזרו ופנו לשלטונות הצרפתיים בבקשה לגייסם, אך בקשותיהם נדחו, ומשרד הגיוס היהודי בקובלנקה נסגר באביב 1940.²

עם כיבוש צרפת על ידי הגרמנים וכינון ממשלת וישי, ובמיוחד לאחר פרסום החוק הצרפתי מ־3 באוקטובר 1940, הורע מצב יהודי מרוקו הצרפתי (על יהודי מרוקו הצרפתי בעידן וישי ראו להלן, מסמך 1). על יהודי מרוקו – כמו על היהודים באזורי התסת והמנרט הצרפתיים האחרים – הטילו גזרות מכוח סעיף 9 של החוק הצרפתי מן ה־3 באוקטובר 1940. במרוקו הונהג החוק בצו שריפי מן ה־31 באוקטובר 1940 שעניינו מעמד היהודים. הוא הוחל על כל היהודים המדוקנים, לרבות היהודים הורים שישבו במרוקו, חוץ מיהודים זרים שהיו נשואים נישואי תערובת. בצו נאסרה על היהודים כליל עבודה במערכת המשפט ובמערכת החינוך (להוציא בתי דין רבניים ומוסדות חינוך קהילתיים) ובן השתתפות בגופים נבחרים. באשר למוסדות השלטון המרכזי, האזורי והמקומי, כאלה נאסרה עליהם עבודה כדרגי הניהול הבכירים, והותרה בדדגים הנמוכים בלבד. ואכן בראשית דצמבר 1940 פוטרו במרוקו 435 עובדי ממשלה יהודים, ביניהם 142 משירותי הרואר, 81 ממשרד החינוך ו־59 ממשרד התחבורה.

הגזרות על יהודי מרוקו הוחמרו עם פרסום החוק הצרפתי החדש מן ה־2 ביוני 1941. הדאואת החוק הצרפתי הזה הוחלו במרוקו ב־5 באוגוסט 1941 בשני צווים שריפיים, האחד נגע ליהודי מרוקו, והאחר – ליהודים צרפתיים חרים שהתגוררו במרוקו.³ בצווים אלה הורחבה רשימת המקצועות שנאסרו על היהודים, ומעתה נאסר עליהם גם עיסוק במקרקעין ובמתן הלוואות בכל צורה שהיא. לעומת זאת הותר להם לעסוק במלאכה ובמסחר סיטונאי. אף על פי כן כאשר משחיים את ייצוגם של היהודים בענפי המסחר ערב המלחמה ובשנת 1942, ניכר כי הם הורחקו גם מענפים אלה. לרוגמה בשנת 1939 נרשמו 51 יהודים סוחדי גלנטריה וברים, וב־1 בספטמבר 1942 כלל לא עסקו יהודים במסחר בתחום הזה. כמו כן נצטוו היהודים בצו שריפי להתייצב למפקד האוכלוסייה היהודית ולהגיש הצהרות בכתב בדבר יהדותם, מצבם האישי, עיסוקם ונכסיהם. 'כל עברה על ההוראות... דינה מאסר מחודש עד שנה וקנס מ־100 עד 10,000 פרנק, או אחד משניהם בלבד, וזאת מבלי לפגוע בזכותו של הנציב הכללי או של מיופה כוח מטעמו לצוות על מעצר במחנה מיוחד'. לעומת זאת החוק הצרפתי מן ה־22 ביולי 1941 בדבר האדיוציה של

2 לסקר, יהדות צפון אפריקה, עמ' 60-61.

3 לסקר, יהודי המגרב, עמ' 32-33.

הכלכלה לא הוחל כמרוקו, אלא אך ורק באלג'יריה. בתקנות שהוצאו בעקבות פרטום הצו השריפי מן ה-5 באוגוסט 1941 הוגבל מספר עורכי הדין הדומאים היהודים ל-2 אחוזים מכלל העוסקים במקצועות האלה, אך עדיין לא ברור באיזו מידה הופעלו התקנות בכל אזור ואזור. לרוגמה דוד כהן ציין כי מספר הרופאים הלא יהודים כמרוקו היה קטן.⁴ לעומת זאת אחוז הרופאים היהודים, בעיקר ממוצא אירופי, היה גבוה; בקובלנקה למשל היו הרופאים היהודים 17 אחוז מכלל הרופאים בעיר. לכן פיטוריהם, בקובלנקה לפחות, היו מסכנים את מערכת הבריאות באותו מחוז.⁵

צו שריפי נוסף, מן ה-22 באוגוסט 1941, אסר על היהודים נתיני הסלטאן להתגורר מחוץ לרובע היהודי, המלאח. פקודה זו יכלה לפגוע במאות משפחות יהודיות, בעלות נתינות מרוקניה, אשר התגוררו ברכעים האירופיים שהקימה צרפת מאז 1916. באופן תאורטי רק קטגוריות מסוימות של לוחמים לשעבר ושל קרובי קרבות מלחמה היו פטורים מאיסור זה. יהודים שלא התגוררו ברכעים אלה קודם ל-1 בספטמבר 1939 חויבו לפנות את מגוריהם בתוך חודש מיום פרטום הפקודה, וצוין כי הוראה חירית תקבע את תאריך הפינוי לאלה שהתגוררו באזור האירופי קודם לכן. כן נקבע כי מי שיסרב לפנות את ביתו, צמוי לקנס של 500 עד 10,000 מרנק, להחרמת שכו הדירה ולגירוש מידי לפי החלטת ראש האזור. החזרתם של היהודים לרכעים היהודיים הדחוסים ממילא, במיוחד בקובלנקה ובפאט, עתידה הייתה לגרום לצפיפות איומה ולתתפשטות מחלת שונת.⁶ בשלכ זה של המחקר ידוע בוודאות כי הגזרות חלו רק על יהודי פאט ולא בערים אחרות.

במקביל הונהג בשנת 1941 במוסדות החינוך נוקדים קלאוזוס: בכתי הספר היסודיים והתיכוניים של שלטון החסות הצרפתי הוגבל מספר הילדים היהודים ל-10 אחוזים, ובמוסדות להשכלה גבוהה – ל-3 אחוזים. בשלכ הנוכחי של המחקר עריין קשה לקבוע באיזה היקף אכן נאכף הנומרוס קלאוזוס ובאיזו מידה פגע באוכלוסיית התלמידים היהודים. לצד בתי ספר מסורתיים – תלמודי תורה, חרדים ושיבות – פעלו בקהילות היהודיות בתי ספר יסודיים ועל-יסודיים של רשת 'אליאנס', שהקנו חינוך מודרני-צרפתי. המוסדות להשכלה יסודית ועל-יסודית שהקים הפרוטקטורט הצרפתי החל בשנת 1912, שירתו מלכתחילה בראש ובראשונה את האוכלוסייה הצרפתית והאירופית, ורק מיעוט קטן של האוכלוסייה המקומית, היהודית והמוסלמית, בעיקר מבני

4 ש.מ.

5 כהן, יישום, עמ' 227.

6 הירשברג, עמ' 321; אביטבול, עמ' 201-202.

השכבות הסוציאל-אקונומיות הגבוהות, למרו כדס. ובכל זאת בשנת 1940/1 למרו במוסדות הפרוטקטורט יותר מ-1,000 תלמידים יהודים. בתקופה זו למרו ב'אליאנס' 15,000 תלמידים, אם כי קשה לאמוד את אחוז בעלי האזרחות הצרפתית והזדה שביניהם. מכל מקום בעקבות הנהגת נומרוס קלאוזוס סולקו רבים מהתלמידים היהודים מבתי הספר של הפרוטקטורט. ידוע למשל כי מבית הספר התיכון על שם ליוטי (הנציב הכללי הראשון בפרוטקטורט הצרפתי) בקובלנקה סולקו 150 תלמידים יהודים, חרף התנגדותו של מנהל בית הספר.⁷

בר בכד עס קביעת מדיניות נומרוס קלאוזוס במוסדות ההשכלה שהקיס שלטון החסות הצרפתי, המשיכה צרפת גם בתקופת ממשלת רישי האנטישמית לתמוך באורח סריר פחות או יותר במוסדות 'אליאנס', ונשאלת השאלה מרוע. על פי הסכם מיוחד קיבלו מוסדות 'אליאנס' מאז שנת 1928 חמיבה כספית מממשלת החסות, והפכו בהדרגה למוסדות השכלה ציבוריים למחצה. ערב מלחמת העולם השנייה הגיע הסכום הצרפתי שניתן ל'אליאנס' לכדי 80 אחוז מתקציבה, ולכן ללא תמיכת הפרוטקטורט ספק אם אפשר היה להוסיף ולקיים בשנות המלחמה מערכת חינוך מסודרת. סוגיית התמיכה הפיננסית של שלטון רישי ב'אליאנס' מהדכבת מאוד, ועל פי החומר הארכיוני המצוי קשה להציג חמונה ברורה. עס זאת נראה כי הנציב הכללי נוגס האמך כי מוטב שלא לגרוס לועזועים במערכת החינוך של 'אליאנס', ולמנוע תופעת שוטטות של ילרים ברחובות, מה עוד שעס יישום הנומרוס קלאוזוס במערכת החינוך של הפרוטקטורט, היו בתי הספר של 'אליאנס' חלופה יחידה לחינוך ילרים יהודים. זאת ועוד, אף שממשלת רישי הייתה ראקציונרית ושיתפה פעולה עם הנאצים בגידושם של היהודים מצרפת עצמה, ייתכן שכסופו של דבר העריכה את התרימה הפרו-צרפתית של מוסדות 'אליאנס', ולפיכך החליטה להמשיך ולתמוך בהם. אפשרות זו משתקפת ממכתבו של הארמירל ז'אן פרנסואה דרלאן (Darlan), סגן ראש הממשלה ושר החוץ בווישי, אל קסוויאה ואלה (Vallat), הממתה על ענייני היהודים. חרף העובדה שמדובר היה ברשת יהודית, הביע דרלאן את חששו מחיסולם של מוסדות התברה, שכן גרס כי 'לרשת 'אליאנס' נועד תפקיד חשוב בהסצתה של השפה הצרפתית'.⁸ למרות התמיכה ברשת 'אליאנס', לא אפשרה צרפת של רישי את הגרלת בתי הספר או בנייה חדשה, ומשכדות המורים לא עלו בהתאם למרר ולצרכים המשתנים.⁹

7 לסקר, יהודי המגרב, עמ' 35.

8 לסקר, כל ישראל חברים, עמ' 182-183.

9 ריאיון המחבר עם ז'יל ברונושוויג (Braunschvig), ירושלים, 8 בפברואר 1976 (באנגלית).

המלאח במאט, מרוקו, צלם לא ידוע, 1930 בקירוב.
אוסף ז'אק לוי, באדיבות מוזיאון ישראל

פלישת בעלות הברית למרוקו הצרפתית ב־8 בנובמבר 1942 לא חוללה שינוי מידי ביחס השלטונות ליהודים. נהפוך הוא. היחס הערין של שרדיו וספיחיו של משטר וישי במנגנון הפרוטקטורט אל ה'חזית הלאומית' (Front Populaire) בראשות הגנרל של דה־גול (de Gaulle) נמשך, והוא הופנה לאחת אל היהודים. בערים שונות ברחבי מרוקו נערכו התנפלויות על יהודים, חלקן בעידוד משמרות מסדר הלגיונרים' (Service d'Ordre Légionnaires), שהיו שמצאו רמיון בינם לבין האס־אס הנאצי. אין ספק שבקרב חלק מהפקידות הצרפתית אכן רווחו נטיות אנטישמיות, אולם כאמור גילריהן היו מתונים – גם בתקופת ממשלת וישי – מגילויי האנטישמיות בצרפת עצמה. היו שנטו להאשים את היהודים עצמם בהתפרעויות האנטי־יהודיות שהתחוללו לאחר כניסת בעלות הברית, שכן היהודים נתפסו בעיני השלטונות הצרפתיים הקולוניאליים כפרוי־בדיטים, פרו־אמריקנים וכתומכים ב'חזית הלאומית' של דה־גול.¹⁰ חיווק לתפיסה זו נמצא בהפגנות האהרה שבהן קידמו היהודים את פניהם של כוחות בעלות הברית עם כניסתם למרוקו. ברוח שהכין מנהל הפנים (Direction de l'Intérieur) של הפרוטקטורט צוין כי עם נחיתת האמריקנים:

היהודים המכונסים על חומות ומרפסות המלאח של קזבלנקה ושל רבאט עוקבים אחר תהפוכות הקרב. יש המגרפים את הצרפתים, אף את הפצועים המוחזרים משרה הקרב. התלהבות הרבעים היהודיים גוברת ככל שהאמריקנים מתקדמים, עד כי יש חשש לתקדמות המורות לפני כניסת הכוחות. ימים מספר לאחר מכן מצטרפים היהודים למפגינים האירופים ומשורותיהם בוקעות הקריאות 'הלאה צרפת!'. נשים אירופיות סופנות סטירות לחי מגשים יהודיות. ברבאט יורק יהודי בפניו של מוחזני ושוטר מרוקני מטעם שלטון המקומי ולא השלטון הקולוניאלי זקן בעל עיטורים. נפגעים גם שוטרים. בקזבלנקה תופסים יהודים את מזכירו של הוד מעלתו הוזריר הגרול ואלמוקרין ומאלצים אותו לקרוא 'תחי אמריקה', 'הלאה צרפת!'. התנהגות פרובוקטיבית זו גוררת בעקבותיה התנגשויות הריפות בין גורמים עממיים מוסלמיים לבין יהודים.¹¹

רק לקראת אביב 1943, בעקבות מינויו של הגנרל אנרי ו'ירו (Giraud) לנציב הכללי בשטחי צפון אפריקה שלא היו תחת כיבוש גרמני, החל תהליך ביטול

10 הירשברג, עמ' 322-323.

11 Note sur la question juive au Maroc, 17 juin 1943. Archives de Ministère des Affaires Etrangères (Nantes), Direction de l'Intérieur, Box 809

הריסות בית לאחר הפגזה של בעלות הברית, קובלנקה, מרוקו, 1942.

אימג'בנק ישראל / Getty Images

התחיקה האנטישמית השבת יהודים למשרות בשירות הציבורי שסולקו מהן. ההסכם שנחתם באלג'יריה ב-3 ביוני 1943 בין דה'גול לבין ז'ירו בדבר הקמת 'ועד צרפתי לשחרור לאומי' (Comité Français de la Libération Nationale) הביא רשמית את הקץ על שלטון ממשלת וישי. האם מאורעות 1940-1943 גרמו ליהודי מרוקו לחוש כי צרפת אכזבה אותם, לאחר שלמדו לכבדה ולהוקירה מאז 1912, ולדרבנם להגר לישראל או לארצות אחרות? אין על כך תשובות מן המוכן, כפי שאין תשובות כאלה על שאלת המניעים של יתר יהודי המגרב להגר מארצותיהם. בואם של שליחי הסוכנות היהודית, המוסד לעלייה ב וההגנה' למגרב החל משנת 1943, סייע לטפח דגשות ציוניים בקרב חלק מבני הגווער היהודי בעלי ההשכלה הצרפתית. מצבם הפוליטי והכלכלי המידרדר של יהודי מרוקו בשנות האדכעים המאוחרות ולאורך שנות החמישים, והחלטת החלוקה של האו"ם מכ"ט בנובמבר 1947 והקמתה של מדינת ישראל – כל אלה הגבירו את המוטיבציה של רבים מהם לעלות לישראל. עם זאת מה שהוביל בסיכומי של דבר להזחלתן של קהילות מרוקו היו גורמים כלכליים ופוליטיים שלא היו קשורים ישירות לתקופת וישי ולחיקה האנטייהודית.

מרוקו הצרפתית כארץ מעבר לפליטים מאירופה

פליטים יהודים מאירופה הגיעו למרוקו הצרפתית ולטנג'יר מערב פרוץ מלחמת העולם השנייה ובשנות המלחמה. בטנג'יר – שעד קיץ 1940 הייתה בעלת מעמד בין-לאומי, ומאז ועד סוף המלחמה הייתה מושבה ספרדית רה פקטו – היו עם פרוץ המלחמה כ-12,000 יהודים, כ-21 אחוזים מכלל האוכלוסייה המקומית, וכ-1,500-2,000 מתוכם היו פליטים יהודים שהגיעו לאזור בשנים 1938-1940. מחציתם היו ממצא ספרדי – אודחי תורכיה ואיטליה לשעבר; ומחציתם פליטים ממרכז אירופה – מהונגריה ומפולין. כל עוד הייתה בעלת מעמד בין-לאומי קלטה טנג'יר את הפליטים והעניקה להם רישיון עבודה, אך משעה שעברה לירייה ספרדית, נשללה מהפליטים הזכות לעבוד והם הפכו לנוקיי סעד. משלב זה ניתנה להם קצבה מטעם ועד הסיוע הקהילתי, אשר קיבל תמיכה כספית מארגון ה'ג'וינט' היהודי-האמריקני (American Jewish Joint Distribution Committee).¹²

אך רוב הפליטים היהודים, וגם הלא יהודים, התרכזו במרוקו הצרפתית. כבר בשנות השלושים, זמן רב לפני כינון שלטון וישי, היו פליטים יהודים

12 לסקר, כל ישראל חברים, עמ' 178.

פליט יהודי מתפרנס ממכירת עניבות שרכש בכספי מענק
שקיבל מארגון הציונים, טנג'יר, מרוקו, 1944.
באדיבות ארגון הציונים, ניו יורק

מגרמניה במרכזים הגדולים של הפרוטקטורט הצרפתי, כעיקר בקובלנקה. רוב הפליטים שהגיעו עד 1940 נמלטו מאימת המשטר הנאצי החל בשנת 1933 ועברו בשלב תראשון לצרפת, ובהם סוכנים זרים, חשודים פוליטיים ופעילים קומוניסטים, פליטים יהודים מגרמניה ומאוסטריה, מצ'כיה ומפולין, ולכסוף גם פליטים מארצות הבלקן ומספרד. משפרצה המלחמה, בספטמבר 1939, הם לא מצאו מנוח גם כמרוקו הצרפתית. חלקם הושמו בכלא עור לפני 1940, כאשר השלטון הצרפתי עדיין לא היה נתון בידי וישי, ובטרם נכבשה צרפת בידי גרמניה. אלה שהיו נתיני גרמניה נכלאו על ידי השלטון הצרפתי בטענה שהם סוכנים של הרייך השלישי, ומאמצייהם של נציגי 'אליאנס' במרוקו ושל ראשי הקהילה היהודית בקובלנקה לשהררם עלו בתוהו. כבוד בשלב מוקדם ניתנה למדיניות המעצרים גושפנקה באמצעות החוק הצרפתי מן ה-2 בינואר 1940 ברכר 'האזרחים הזרים בני המזר היהודי', חוק שהחיד לעצור פליטים יחידים ולכלוא אותם במחנות. לפי חוק זה ניתן היה לעצור כל יהודי שמהווה 'סכנה לשלום הציבור', כל יהודי שקיבל צו יציאה ממרוקו אך לא הייתה בידו אשרת כניסה לארץ אחרת, וכל יהודי שנכנס למרוקו שלא כרין. ואכן בעקבות החוק הוקמו במרוקו כמה מחנות מעצר ומחנות עבודה, ונכלאו בהם יהודים ולא יהודים אשר הגיעו למרוקו שלא כרין.

קהילת טנג'יד הקימה באמצע שנות השלושים את הוועד המקומי הראשון לענייני פליטים שפעל בחסות ארגון ה'ג'וינט'. ביולי 1940 יסדה קהילת קובלנקה, ביזמתה של עורכת הדין הלן קאזס-בן-עטר (Cazès-Benatar), נציגת ארגון ה'ג'וינט' במגרב ופעילה בפרדציה הציונית במקום, ועד לסיוע לפליטים, וחשיכותו הייתה רכה משום שפעל בעיר נמל מרכזית, שפליטים רבים הגיעו אליה. בצל האיסור לכלוא את הפליטים במחנות מעצר, עלה בידי הוועד בקובלנקה להעביר חלק מהם לקהילות אחרות במרוקו, ואלה ראגו להשיג להם מקומות מגורים וחוזי עבודה. מינואר 1941 עד נחיתת בעלות הברית, ב-8 בנובמבר 1942, טיפלו ה'ג'וינט' ושלוחותיו במרוקו הצרפתית בכמה אלפי פליטים יהודים שהגיעו לנמל קובלנקה.¹³

הפליטים שנעצרו במרוקו הצרפתית נשלחו כעיקר למחנות ריכוז ולמחנות עבודה, ובהם: סִידִי־אלֶעִיֶאֶשִי שליד אַזְמֹור, שהיה המחנה הגדול ביותר, ואר־אם, כ־150 ק"מ ממערב לקובלנקה, קֶסְבֹּה־תְדֵלָה, וְאֶד־עֶקְרֶשׁ, פְּרִגְנָת, מִיסֹרֶד וְאֶגְרֹז, מדרום למְדֶאֶשׁ. סגל המחנות מורכב היה ממש"קים של 'ליגיון הזרים' – שהיו רובם ממוצא גרמני ואנטישמים – ומחילי היחידות הסנגליות ('הגום' (Goum) הערבי (חילים מרוקנים בשירות הצבא הצרפתי). בכל המחנות

מחנות עבודת כפייה ביהודה בשנת 1942-1941. בארצות מרצין גילברט

גורשו הפליטים לעבוד עד עשר שעות ביום, ומיסוד וברגנת נראו כמכלאות לעבודת פרך לכל דבר.¹⁴

כדי למנוע את מעצדם, העדיפו רבים מהפליטים את החלופה היחידה שעמדה לפנייהם: לשות כמתנדבים בצבא צרפת. רבים התנדבו אפוא לליגיון הזרים, ולאחר אימונים במגרב השתתפו במלחמה לצד צרפת. אולם עם כיבוש צרפת על ידי גרמניה, החתימה על הסכמי שביתת הנשק ביוני 1940 וכינון שלטון וישי כשותף של הדייך השלישי, בטלה אפשרות זו ונותרה בתוקף רק עבוד פליטים בעלי תעודות זהות צרפתיות. לפנינו עדות של פליט יהודי פולני שהוגלה למחנה הסגר בסוף 1940:

26 חודשים הייתי במחנה־ריכוז במרוקו שבו כלואים יהודים מחוסרי־תעודות או בעלי דרכיות (הכונה לדרכונים) פולניות... בי־33 1933 ברחתי מגרמניה לצרפת, שם עבדתי כמשגיח על הכשרות, באחד מקווי האוניות. בי־40 1940 כשנפלה ליון והצבא הגרמני התקרב לפאריס, ברחתי באוניה קטנה, נהוגה בידי דבר־חובל מירידי לאלג'יר. כאלג'יר נמצאו הרבה פליטים יהודים, אולם באוקטובר 1940 הייתה דוח אחרת והשלטונות התחילו לחפש אחד הפליטים. למולי קיבלתי התראה מראש, מסוכן משטחתי, שהיה יהודי ספרדי, וברחתי בעוד־מועד לקזבלנקה. שהייתי שם זמן קצר, אולם בהיותי בעל דרכיה פולנית נתפסתי ויחד עם אחרים הוגליתי למחנה־ריכוז. המחנה שהוקם ליד העיר אומוד (סיריאליעיאשי)... כלל 400 פליטים יהודים. היחס לפליטים במחנה לא היה מן הגרועים. שמרו עליהם חיילים סנגאליים וערבים וכמה שוטרים צרפתיים. אולם ראש המחנה, צרפתי בשם קוקיי, התנהג כאופן גס ואנטישמי, טובב עם מגלב במחנה ומי שפנה אליו כדברים הוכה מכות־דצח. גם עוזריו התנהגו כאופן גס ואכזרי מאוד. התזונה במחנה לא הייתה גרועה וניתנה אפשרות לקנות מצרכים נוספים. הפליטים הועסקו בעבודות שונות בתוך המחנה. מחנה זה היה הטוב ביותר בהשוואה למחנות אחרים. ביחוד היה ידוע בזוועתו המחנה (ברגנת) כסהרה, שם נמצאו בעיקר אנשים מפליטי פולין.¹⁵

על פי המשך עדותו של פליט זה, שוחזרו העצורים בתחילת שנת 1943, עם שחרור מרוקו ואלג'יריה על ידי בעלות הברית, ולאחר שחרורם נתקבלו בלבביות רבה על ידי יהודי אומוד. הפליט שמסר עדות זו התאכסן כעשרה חודשים אצל משפחה בעיר ח'נמ אין כסף. בי־28 באפריל 1943 נסגרו המחנות

14 שם, עמ' 93-97.

15 נר.

רשמית בפקודת הגנרל ויררו. חלק מן הפליטים עברו לקובלנקה ומצאו שם עבודה במסגרת הצבא האמריקני, או שניסו לעלות לארץ-ישראל או להגר לאמריקה. אולם כעבור ארבעה חודשים עריין שהו במחנות 300 אנשים, רבים מהם בכרגנת ובארד-עקדש.¹⁶ הנציבות הכללית הצרפתית בדבאט העניקה באתה עת ויתרי יציאה מעטים מאוד לפליטים ששאפו להגר. משום כך ומפאת הצמצום החמור במכסות ההגירה לארצות-הברית, יכלה רק ארץ-ישראל להוות פתרון לפליטים. אולם אפשרות זו נתקלה במכשולים פוליטיים עקב מדיניות 'הספר הלבן' שננקטה ממאי 1939 ובגלל חלוקת הסרטיפיקטים השרירותית.

על הפליטים משנות השלושים ומראשית שנות הארבעים אשר שוחררו בחודשים הראשונים של שנת 1943 ושהו במרוקו, נוספו החל מאמצע אותה שנה פליטים יהודים ולא יהודים שנמלטו מארצות הכיבוש הנאצי, ושהיו בורכם לארצות-הברית ולמרכז אמריקה. באפריל 1943, בתום עירן שלטון ושי במגרב וערב שחדדה של תוניסיה מהכיבוש הגרמני, החליטו בעלות הברית בוועידת ברמודה להקים במרוקו מחנה מעבר גדול לפליטים שפוני מספרד. המחנה החדש אמור היה להיות כמובן מחנה מעבר בלבד, מעין גשר לארצות אמריקה ולמקומות אחרים, ולא מחנה ריכוז ועבודה כרוגמת המחנות שהיו בשלטון ושי. כפי שציין אביטבול, בעלות הברית ביקשו להעביר את הפליטים מספרד למרוקו ולא לג'יריה כדי להסיר מעל הספרדים את 'העול' שהם איימו תדיר להיפטר ממנו על ידי שליחתו לגרמנים, וכך גם להקל את קבלתם של פליטים חדשים מן השטחים הכבושים בידי הנאצים למחנות בספרד. זמן מה לאוד מכן הוקם המחנה 'לייטי' (Lyautey) בפראלה, כ-24 ק"מ מקובלנקה, והוסכם עם הצרפתים כי המחנה ינחל בידי אונרד"א (United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNRRA); כן סוכם כי האמריקנים יישאו בהוצאות הכרוכות באיסופם של הפליטים מתוך ספרד עד נמלי היציאה, ואילו הוצאות ההפלגה מספרד למרוקו הצרפתית יהיו על חשבון הבריטים.¹⁷

כרי להתחשב ב'ועד הצרפתי לשחרור לאומי' של דה-גול, הגוף ששלט עתה באזורי ההשפעה הקולוניאליים של צרפת החופשית, סברו בעלות הברית כי חיוני לתפעל את המחנה בחיאום עם גורם זה. בעקבות השיחות הראשונות בין ה'ועד הצרפתי לשחרור לאומי' לבעלות הברית נקבע כי את מיון הפליטים שיישלו למרוקו תבצע ועדה בין-משלתית צרפתית-בריטית-אמריקנית

16 אביטבול, עמ' 142.

17 שם, עמ' 142-143.

שתשב במרדוד; ובראשית נובמבר 1943 הניב המשא ומתן המשולש סיכומים חדשים:

- הפליטים בעלי כישורים מקצועיים שיוכלו לתרום לכלכלת השלטון הצרפתי, יתיר הפרוטקטורט לעבוד במרוקו לאחד בחינת כל מקרה לגופו.
- הפליטים שלא יורשו לעבוד יוחזקו במחנה, אולם תינתן להם אפשרות להיעדר מן המחנה לתקופות קצרות.
- נציג צרפת החופשית ימונה לוועד המנהל של המחנה ויתווך בינה לבין שלטונות צרפת במרוקו.
- החוק הצרפתי בענייני מטבע, מכס וכריאות יוחל על כל תושבי המחנה.¹⁸

למנהל המחנה מונה איש ה'ג'וינט' מוזס ו' בקלמן (Beckelman), אשר היה למוד ניסיון בהצלת פליטים יזרים מאז פרוץ המלחמה. ה'ג'וינט', ארגון ההגירה הבינלאומי היס"ם (HICEM) וארגונים אמריקניים פילנתרופיים, כגון הארגון הקווייקרי 'ועד הידידים האמריקנים לסיוע' (American Friends Service Committee, AFSC), החלו להכין את הרשימות הראשונות של המועמדים. אף שהמחנה בפראלה נועד לקלוט לפחות 2,000 פליטים, בפועל שוכנו בו רק כ-800 נפש, 72 אחוזים מתוכם יזרים, בעיקר ספרדים סלוניקאים (ראו פירוט הדתות הלאומיים של תושבי המחנה להלן, כמסמך 2). הקבוצה הראשונה, שמנתה 38 איש, הגיעה לקזבלנקה דרך אוֹרָאן ב-11 במאי 1944, וב-22 ביוני הגיעה קבוצה שמנתה 572 איש היישר מקרים שבספרד, רובם מבוגרים וילדים. הקבוצה השלישית הגיעה באוגוסט 1944, והייתה מחיכת מיוצאי לוב, מלטה ומזרח אירופה; כ-100 מהם היו חסדי גתינות. כאשר הגיעה הקבוצה האחרונה, בתורש אוגוסט, החלו הצורדים לדון בסגירת המחנה. שחרורה של צרפת באותה עת משלטון גרמניה וממשטר וישי היווה גורם מכריע בשיקול זה.¹⁹

המחנה נסגר בסוף שנת 1944, ורוב הפליטים שישבו בו הועברו למחנה הפליטים החדש שהוקם בפּוֹלִיפּוֹוִיל שבאלג'יריה, אף הוא בניחול אוֹנֶרֶרֶא. היו שנסארו במרוקו ומצאו תעסוקה אצל האמריקנים או שולבו בכלכלה הצרפתית ובקרב הקהילות היזריות. אחרים השיגו סדטיפיקטים ועלו לארץ-ישראל. שאר הפליטים הפליגו ליכשת אמריקה או שבו לארץ מולדתם.

18 שם, עמ' 145.

19 שם, עמ' 146-149.

תוניסיה – האתגר הכפול: וישי והכיבוש הגרמני

החוק של משטר וישי מ־3 באוקטובר 1940 בדבר מעמד היהודים הוחל בתוניסיה, כמו במרוקו, בפקודה מטעם שליט המדינה. ב־30 בנובמבר 1940 פורסמה בשם הַיִי, שליט תוניסיה (בן השרשלת הַסִינִית, שנוסדה בשנת 1705), פקודה בת שנים עשר סעיפים, שפירטו את התקנות נגד היהודים. על פי תקנות אלה הוגבל ייצוג היהודים בשירות הציבורי, במוסדות חינוך ובעיתונות, ונקבע כי משורות ציבוריות אחרות תהיינה פתוחות ליהודים בתנאים הכאים: אם יוכלו להוכיח כי הוענק להם עיטור מטעם צרפת על שירות צבאי במלחמת העולם הראשונה, בי קיבלו אות הצטיינות (L'ordre du jour) במלחמת 1939–1940, עד החתימה על הסכמי שכיתת הנשק ביוני 1940 בעקבות כיבושה של צרפת בידי הגרמנים, או שהם צאצאים של חיילים שהקריבו את חייהם למען צרפת במלחמת העולם הראשונה. ב־9 באוקטובר 1941 תוקנו תקנות בנוגע לעורבי דין יהודים, ונקבע תאריך שלאחריו לא יוכלו עוד לספק שירותים. אמצעים ננקטו גם כנגד רופאים יהודים, אולם על פי צו מנובמבר 1941 הם הורשו לתת טיפול רפואי לאוכלוסייה היהודית. חלק מן התקנות נותר על הנייר בלבד, אחרות לא הוחלו כלל, ואחרות הונהגו באטיות רבה ובאופן חלקי בלבד. הגרמנים, שכבשו את תוניסיה בנובמבר 1942, ייחסו זאת למדיניות הליברלית של הארמירל ז'אן פייר אסטוזה (Esteva), מפקד הצי הצרפתי שחנה באוזר ששימש מושל תוניסיה. יהדות תוניסיה לא נפגעה במיוחד מן המלחמה. רק מספר בעלי אמצעים ובעלי מקצועות חופשיים שניזוקו בשל החקיקה הצרפתית החדשה, ירדו במעמדם.²⁰

מצבם של יהודי תוניסיה החמיר מאוד בעקבות נחיתת האמריקנים בצפון אפריקה ב־8 בנובמבר 1942, מהלך שהחיש את פלישת הגרמנים והאיטלקים לתוניסיה. הטיפול בענייני היהודים עבר לידי הפיקוד הגרמני-איטלקי, שבדאשו עמר גנרל גרמני. הפגיעה ביהודים החלה עם מעצרים של נכבדים, ביניהם נשיא הקהילה היהודית של תוניס, מואיז בורז'ל. הנבכדים שוחררו לאחר שבוע בעקבות מחאה עזה של הארמירל אסטוזה, שמנהלתו המשיכה לתפקד לצד זו של הגרמנים, אלא שסמכויותיה צומצמו עתה במידה ניכרת. ב־6 בדצמבר 1942 זומנו בורז'ל והרב הראשי של תוניס, חיים בֶּלְאִישׁ, למטה הגרמני, ונאמר להם שם כי בשל המחסור בכוח אדם הורה הגנרל וולטר פון נרינג (von Nehring), הממונה על כוחות הציר בצפון אפריקה (בעיקר בתוניסיה ובלוב), על גיוס פועלים יהודים. הגרמנים הורו להקים ועדה לגיוס

20 לסקור, יהודי המגרב, עמ' 47.

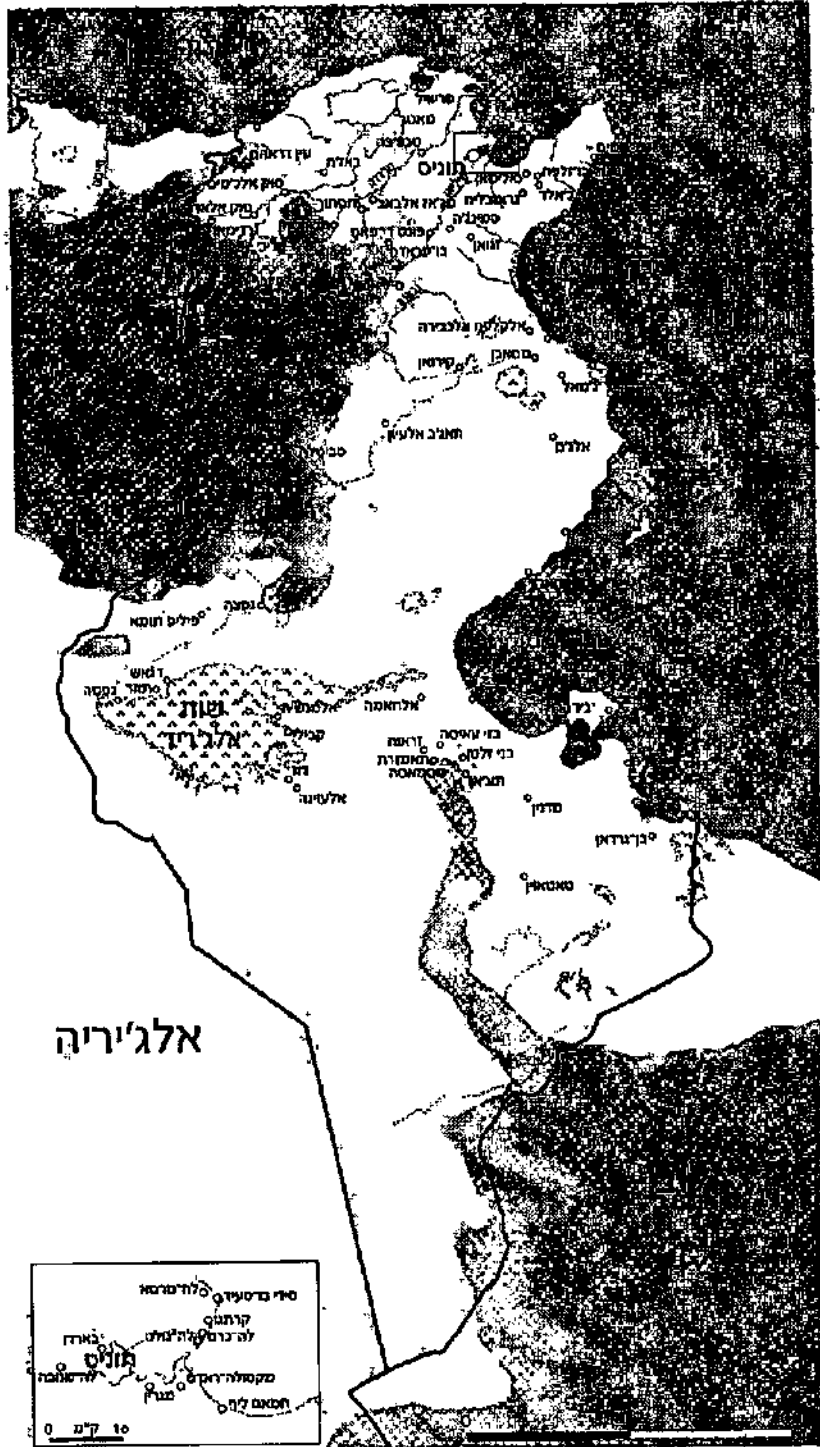
כוח אדם, שתפקידיה הזכירו את אלה של הירורנראט באירופה הכבושה, ופול
גז, מראשי הקהילה, מונה ליושב ראש הוועדה.²¹

ברי להבטיח את הרצאתן לפועל של ההגחיות הגרמניות נכלאו כמה עשרות
נבכרים יהודים בבני עדובה. כמה מהם הואשמו בתמיכה בגנרל ודיגול או
בפעילות קומוניסטית, ונשלחו לבלי שוב למחנות ריכוז בגרמניה. כמה אלפי
יהודים מכל רחבי תוניסיה גויסו לעבודות כפייה במחנות, כשדות העופה
ובביצורים. מספר מוקרי עבדות כפייה היו בחסות איטלקית. מחנות העבודה
האיטלקיים היו מרוחקים ממרכז אוכלוסייה צפופים יותר מאשר המחנות
שכחסות גרמנית, ולכן היו חשופים פחות להפצצות של בעלות הברית. יתרה
מזאת, התנאים במחנות האיטלקיים היו טובים בהרבה מאלו ששררו במחנות
שבפיקוח הגרמנים.²²

הגרמנים התכוונו לאלץ את היהודים לעבוד טלאי צהוב, כפי שעשו באירופה
הכבושה, אך חובה זו הונהגה רק בצפאק, ובאורח חלקי גם בתוניס.²³ במרוצת
ששת חודשי הכיבוש הגרמני חויבו היהודים לשלם קנסות בכדים ולממן את
החזקת כוח העבודה היהודי. בתוניס גבתה הקהילה תשלומים מ-1,397 חברים
בעלי אמצעים מבין 40,000 היהודים בעיר. הגרמנים גם העלו האשמות
אנטישמיות בתידוצים לתביעות מן היהודים. למשל בשנת 1943 האשימו
הגרמנים בתוניסיה את 'היהדות הבין לאומית' בסיוע לבעלות הברית בהבנותיהן
למלחמה נגד גרמניה, ולכן הטילו על יהודי תוניס קנס בסך 20 מיליון פרנק.
ברי לעמוד בתביעות הגרמניות השונות נאלצה המנהיגות היהודית למשכן
נכסי דלאיניירי ולהשתמש ברבושם של יהודים אמידים כערכות להלוואות
בנקאיות (על נתונים אחרים הנוגעים לקנסות ראו להלן, מסמך 3).²⁴

נוסף על כל זאת היו גילירי אלימות כלפי יהודים, דוגמת החפרציות של
גרמנים לבתי כנסת, פגיעות ברבנים ואיום על יהודים מן השורה, מעשים
שהיומה לעשותם יצאה מן הדרגים הבכירים של הפיקוד הצבאי הגרמני.
נראה כי בקרב יהודי תוניסיה גברו בתקופה זו החששות לעצם קיומם. מספר
היהודים שנהדגו בידי הגרמנים במחנות הכפייה היה קטן, אך רבים נהרגו
בהפצצות בעלות הברית על המקומות שבהם עבדו. ההפצצות של בעלות
הברית ופגיעה במעמדם הכלכלי אילצו רבים מיהודי פִינְרֶס לעזוב את קהילתם
ולעבור לתוניס הסמוכה, ושם הפכו באופן זמני לפליטים חסרי כול (ראו להלן,

- 21 צור, עמ' 153-173; אביטבול, עמ' 115-124; לסקר, יהודי
המגרב, עמ' 48-49.
22 לסקר, אנטישמיות וישי, עמ' 357.
23 הירשברג, עמ' 169; לסקר, יהודי המגרב, עמ' 51, 235.
24 אברהמי, עמ' 113-123.

מפת תוניסיה

מסמך 3). כבר במהלך החודשים הראשונים של שנת 1943 נטשו יהודים את העבודות בכיכורים ואת מחנות העבודה, ורק כ־600 צייתו עדיין לצווי עבודות הכפייה.²⁵

סוגיה מרכזית, שנדונה לא מעט במחקר, היא תכנית הגרמנים ליישום 'הפתרון הסופי' בתוניסיה. מוסכם בקרב היסטוריונים כי הגרמנים היו מבוהלים ומתוסכלים ממהלך האירועים הצבאיים ומחוסר הצלחותיהם ולכן לא החלו לטפל בעניין. הם לא בטחו באוכלוסייה המוסלמית, ואכן ספק אם זו הייתה משתפת פעולה עמם בהוצאתה לפועל של תכנית כזו. הגרמנים לא הצליחו לארגן בתוניסיה מגנון תעמולה יעיל, ערוצי התקשורת שלהם עם אירופה היו חלקיים, וייתכן שגם נוכחות האיטלקים הייתה מן הגורמים לאי יכולתם לנקוט מדיניות אנטי־יהודית כרוטלית וקיצונית.

שתי תופעות בעלות חשיבות היסטורית הנוגעות לקהילות היהודיות במרוקו, בתוניסיה ובשאר אזוּרֵי צפון אפריקה אירעו במהלך שנות הארבעים ועד לאתר סיום מלחמת העולם השנייה. הראשונה הייתה ועידת ה'קונגרס היהודי העולמי' שהתכנסה באטלנטיק־סיטי בנובמבר 1944 לרון במצוקותיהן ובעתידן של הקהילות היהודיות לאחר השואה ובכעיית הפליטים היהודים בעולם. ועידה זו סימלה את ראשית הידוק הקשר בין מנהיגי הקהילות בצפון אפריקה לאלה באירופה ובארצות־הכרות. בעקבות זאת החלו יהודי המערב לסייע ליהודי צפון אפריקה, ואף התאפשרה הקמת סניפים של ה'קונגרס היהודי העולמי' במרוקו, בתוניסיה ובאלג'יריה. התופעה השנייה הייתה תדירותו של ארגון ה'ג'וינט' היהודי האמדיקני למרוקו, לתוניסיה ולאלג'יריה. בעקבות הטיפול בפליטים האירופים שראו בצפון אפריקה תחנת מעבר לעולם התופש, התודע ה'ג'וינט' למציאות הקוררת של יהדות צפון אפריקה, והפך בהדרגה לארגון היהודי העולמי שקשר את הקשר התרוק ביותר עם היהודים המקומיים ועם מנהיגיהם. ה'ג'וינט' אמנם פתח באופן רשמי את משרדיו בצפון אפריקה בשלהי שנות הארבעים, אולם סייע למקומיים כבר משנת 1943, כאשר עם שתרדה של תוניסיה מהכיבוש הנאצי העניק ליהודיה 90,000 דולר. מסוף שנות הארבעים ואילך סייע ה'ג'וינט' לרכיש מיהודי צפון אפריקה במזון, בביגוד, בשירותי בריאות וכמימון מוסדות חינוך. משנת 1948 הפך ה'ג'וינט' לשותף פעיל של הסוכנות היהודית לארץ־ישראל במימון חלק נכבד מעלויות העלייה מצפון אפריקה וממדינות ערב במזון התיכון ובניהול מתנות המעבר לעולים בסביבה המקומית ובנמלי דרום אירופה.

25 לסקר, יהודי המגרב, עמ' 49-51.

המסמכים המובאים להלן הם בעלי חשיבות רבה משום שנכתבו על ידי פעילי שטח מטעם ארגון ה'ג'וינט', אשר התמודדו עם המצוקות של יהודי המגרב, והם נועדו לררנ את יהודי העולם שלא נחשפו לזועות הנאציזם הפשיזם ואת ארגוניהם, לסייע לנזקקים ולטפל בפליטים האירופים. סוגיה נוספת שמשקפת מהמירע שלפנינו היא הזאשמה של צרפת של וישי במה שעוללה ליהודי המגרב, והבלטת הצורך של הכוחות הפוליטיים בראשותו של דה-גול לתקן את המעוות וליישם מריניות טובלנית ומוסדית בצרפת שלאחר עידן וישי ובמחוזותיה הקולוניאליים.

מסמך 1: על יהודי מרוקו הצרפתית

[דוח ה'ג'וינט', שם המחבר אינו מופיע]: מצבם של יהודי

מרוקו בעבר ובהווה, נובמבר 1944:

...מבחינה חברתית מאחר שהצרפתים המעטים שחיו במרינה עם כינון הפרוטקטורט היו זקוקים לניסיון ולכישורים של היהודים כמעט בכל מגעיהם עם [המוסלמים] ולנוכח האהרה הכנה של היהודים לצרפת ותמיכתם המורלית והאמתית בכל הנסיבות, אותם צרפתים לא דק שקיימו יחסים ידידותיים עם האוכלוסיות היהודיות, אלא הרחיקו לכת ואף הביעו את רצונם להעניק ליהודים המרוקנים אזרחות צרפתית באופן גורף. אבל הרוד הראשון [של אירופים] שנולד במרוקו וגם גל המהגרים הראשון ראו ביהודים מתחרים ולכן הסתייגו ממתן אמנציפציה ליהודים. בשל כך הם הפיצו בהדרגה אנטישמיות ובכך בעצם הקצינו את הלך הרוחות של פקירי הממשלה, עד כדי כך שאלה פיהחו דגשות אנטייהודיים עזים.

למעט יוצאים מן הכלל אחרים, שלטונות הפרוטקטורט הושפעו מאז מרעות קדומות ומתפיסות מוטעות על היהודים. הדבר הזה אפשר המהגת קווי התנהגות גזעיים מפלים – שהיו מוטוויים במידה זו או אחרת ולפעמים מתחכמים מאוד – בין יהודים ללא יהודים, ובכך בעצם הם תרמו בצורה מודעת או לא מודעת ליצירת הפרדה בין מרכיבי האוכלוסייה השונים.

אף כי אין טקסט משפטי שישמש אסמכתא לכך, בכל זאת הקפידו השלטונות כי רק לצרפתים ולמוסלמים תהיה גישה לתעסוקה בממשל ובשירותיו השונים, וערמו מכשולים עקיפים שונים על דרכם של היהודים המעטים אשר הגישו מדי פעם את מועמדותם לתפקידים ציבוריים.

מסע אנטייהודי בעיתונות אשר מומן על ידי זנאצים הפיץ את אדיסו מאז 1932 ופגע באוכלוסייה היהודית, אשר התעלמה מכל הפוליטיקה האירופית, ושלא הייתה לה שום זכות בחירה או נכות להצגת מועמדות לבחירות

[בצרפת]. כמו כן לא היה לאוכלוסייה הזאת כל קשר ולו רחוק ביותר עם בלגים,²⁶ רוטשילד²⁷ או עם כל אישיות פוליטית צרפתית אחרת. אבל העיתונאים הללו המשיכו לפרסם מיני שקרים על היהודים וזאת כשפה האנטישמית הבוטה ביותר, כנסחם לזרוע פירוד ולהתדיר למוחם של המוסלמים את נגיף התעמולה האנטי-יהודית המודרנית – מחלה שלא הייתה מוכרת להם קודם לכן.

לרוע המזל פעילויות מן הסוג הזה הולידו תוצאות איומות אצל בני השכבות החברתיות השונות. בתוך כך לא נקטו השלטונות שום אמצעים לשים קץ למסע התעמולה הזה או לצמצם אותו. התעלמות השלטונות הייתה בעצם הסכמה בשתיקה ואף עידוד למצב זה של הדברים.

מפרוץ המלחמה ועד לשביתת הנשק ב-1940

בפרוץ המלחמה יהודי מרוקו, בלא קשר למצבם הלא נוח, הפגינו את אהבתם לצרפת בכל הזדמנות שהממשלה פנתה אליהם כדי לקבל תמיכה כספית. הם תרמו [תדומות] ניכרות ל'הגנה הלאומית' [Défense Nationale],²⁸ ל'אחוות המלחמה' [Fraternité de Guerre],²⁹ ליצלב האדום³⁰ ולמוסדות החברתיים

26 לאון בלום (1872-1950), המנהיג היהודי של המפלגה הסוציאליסטית הצרפתית וממקימי 'החזית העממית'. כיהן כראש ממשלת צרפת שלוש פעמים - בשנים 1936-1937, בשנת 1938 ולמספר שבועות לאחר מלחמת העולם השנייה. עם הכיבוש הגרמני של צרפת וכינון שלטון וישי, נמלט בלום לדרום צרפת, אך נעצר והועמד לדין בפברואר 1942 בעון 'החלשת צרפת'. לאחר שנשפט נשלח לגרמניה, והיה עצור שם בבוכנוולד. הוא שוחרר בשנת 1945 על ידי בעלות הברית.

27 הברון אדמונד ג'יימס דה רוטשילד (1845-1934), בן לשושלת הבנקאים היהודים ממוצא גרמני אשר פעלו גם באוסטריה הונגריה, אנגליה וצרפת. הוא נולד וחי בצרפת. התפרסם בזכות תרומתו הגדולה לחידוש ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל.

28 ארגון שגייס בשנים 1939-1940, לפני הכיבוש הגרמני של צרפת וכינון משטר וישי, מתנדבים להילחם בגרמניה הנאצית.

29 ארגון שגייס בשנים 1939-1940 כספים וכוח אדם למלחמה בגרמניה.

30 ה'ועד הבין-לאומי של הצלב האדום' (International Committee of the Red Cross, ICRC), ארגון בין-לאומי שהוקם בשנת 1863 לשם בהנעת עזרה הומניטרית. מושבו המרכזי בז'נבה.

והסוציאליים המקומיים השונים. הם היו בין הראשונים אשר מיהרו לתרום סכומים גדולים, שנעו בין 50,000 פרנקים ל-500,000 פרנקים. היו כאלה שלא היה להם כסף ולכן הם מכרו בשמחה תכשיטי משפחה כדי להיענות לקריאתה של צרפת, מדינה שלמרו לאהוב במסגרת לימודיהם בבתי הספר של 'אליאנס'³¹ מרינה שהמשיכו לחבב במסירות למרוח הכול.

כאשר ביקש צבא צרפת מתנדבים מבין יהודי מרוקו, אף כי היו משוחזרים משירות צבאי, הם ביקשו לתרום רם. מאות צעירים וראשי משפחות בריאים הביעו את רצונם להצטרף לצבא בלא תנאי. כרי להקל עליהם, התאחרות כוגרי בתי הספר 'אליאנס' בקובלנקה פתחה במשרדיה לשכה מיוחדת לשם כך, ומתנדבים יהודים צבאו על פתחה מפתיהתה. הצעירים כאו בהמוניהם ושלרשה או ארבעה ימים לאחר מכן מסרה ההתאחרות הזאת לרשויות רשימה של יותר מ-1,300 שמות. הרשויות הורו על ההצעה אבל סירבו לקבל אותה בטענה שאין בכך צורך לפי שעה. אותם צעירים נקטו שוב ושוב (והניכו) אותן תוצאות מאכזבות, ובסופו של דבר היה על ההתאחרות לסגור את לשכת הרישום שלה להפתעתם ולאכזבתם של המתנדבים.

מכינזן ממשלת וישי עד לנחיתה האמריקנית ב-1942

בעקבות שביתת הנשק וכינזן ממשלת וישי הוחמר פי כמה מצבם החומרי והרוחני של היהודים, שלא היה מזהיר מלכתחילה. כל התחושות הקשות כנגד היחודיים השתחררו ויצאו לאור, ומבול של חוקי גזע נחת על ראשם, כנגד כל העקרונות של הרת המוסלמית והחוקים והמסורות (המעוגנים בשריעה) ולמרות אי שביעות רצונו של הסלטאן³² עצמו, אשר ראה בכך פגיעה מן החמורות ביותר בכבוד אמותו ומלכותו. בנסיבות אלה שלטונות הפרוטקטורט הצרפתי

31 ברשת בתי הספר היהודיים הצרפתיים היסודיים והעלי יסודיים שהקימה חברת 'כל ישראל חברים' (Alliance Israélite Universelle) החל משנת 1862 בארצות אגן הים התיכון, במזרח התיכון, בצפון אפריקה ובבלקנים, הושם דגש על כינון צרפתי ואוניוורסלי. בוגרי בתי ספר אלה היוו את העילית המשכילה בקרב יהודי המגרב.

32 סידיקחמד בן יוסף (1909-1961), הסלטאן של מרוקו, השתייך לשושלת השריפית העלאנית, השולטת במרוקו מאז המאה השמונה עשרה. הוא כיהן כסלטאן משנת 1927 ועד 1957, ומאז ועד מותו, בפברואר 1961, היה מלך מרוקו העצמאית ונשא בתואר המלך מהמד החמישי. הוא חיזה סמל למאבק לעצמאות מהשלטון הקולוניאלי הצרפתי והספרדי במרוקו, בעיקר בשנים 1951-1956.

פעלו במפורש נגד העקרונות הטובלניים הבסיסיים של האסלאם והשלטון המחדרי, וכלל לא התייחסו אל מה שהיה מכונה 'כיבוד הרת המסורות', (ערך) שחתרו על דגלם כל אימת שהיה הדבר להם נוח, כאשר התגדרו [בעבר] לקידום הטכני והצורך של הילירים ולהעניק להם אמנציפציה.

החיפזון שבו נוסחו חוקי הגזע והנכונות הנמהרת ליישם אותם כמדינה שכה לא הייתה לצרפתים זכות לפעול בניגוד לסעיפי הסכם הפרוטקטורט, אשר תואמו בזמנו עם הסלטאן המרוקני, ולערביות הבין-לאומיות שבזכותן הוכר המנדט על ידי המדינות האחרות – הפכו לבעיה בעלת חשיבות ראשונה כמעלה. הקולוניאליסטים הצרפתים, למעט יוצאים מן הכלל אחרים, ביטאו היטב את תחושותיהם הראקציוניות האפלות, שעמדו בניגוד גמור לרוח הליברלית הנצחית של צרפת. הנציב עצמו [פול נוגס] – אותו נציב אשר בשלב מאוחר יותר הורח לפתוח באש על החיילים האמריקנים הנחתים ב-8 בנובמבר [1942]³³ – קיבל את ברכתם של עיתונים מקומיים מסוימים על כך שהרחיב את החוקים האנטי-יהודיים החיל אותם גם במרוקו, ועל כך שאף נקט לא פעם יזמה ליישם כמדינה זו צערים אשר טרם נכנסו לתוקף בצרפת עצמה.

אין צורך להרחיב את הריבור על השלבים השונים של תקופת וישי, התקופה האפלה ביותר שניתן היה לעלות על הדעת. עלבונות ציבוריים, פגיעות, השפלות, נישול כל הפקידים והעובדים היהודים לא רק ממשרותיהם בגופים הציבוריים, כפי שהורו חוקי הגזע של וישי, אלא גם, שלא בצדק, מגופים מסחריים פרטיים. האיכור לעסוק ברוב משלחי היר והמקצועות, התוצאה החמורה של סגירת המוסדות השונים, הגעתם של הבעלים לסף פשיטת דגל או להתרוששות מוחלטת ראבטלה של כל אנשי המוסד; הרס ושיבוש של הארגון והסדר בתחום המסחר ושל המכנה הכלכלי הרגיל והמקובל של המדינה לטובת מספר מצומצם של משתפי פעולה עם וישי; רישום כפוי של דרוש ועושר והדיכוי שנלווה לכך; החרמות יומיות ברוטליות בבתים פרטיים; מעצרים וגירוש של יהודים נכבדים על סמך האשמות פעוטות, טריוויאליות ולא מוצדקות; גירוש ילדים מבתי ספר והטלת הנומרוס קלאוזוס הדיקוני³⁴ – כל

33 יום פלישת כוחות בעלות הברית בהנהגת ארצות-הברית למרוקו ולאג'יריה במבצע 'לפיד' לשחרור צפון אפריקה משלטון וישי.

34 מדיניות הנומרוס קלאוזוס, שהגבילה את מספר התלמידים היהודים בבתי ספר של המדינה ואת מספר האנשים שהועסקו במקצועות חופשיים (כגון עריכת דין, רפואה והוראה בבתי ספר ובאוניברסיטאות), ננקטה בצרפת הזוישיסטית ובמחוזותיה הקולוניאליים בהיקפים שונים במסגרת חוקי הגזע הבסיסיים שפורסמו באוקטובר 1940 וביוני 1941.

אלה וצעדים לא אנושיים אחרים, לרבות הדרישה מיהודים לעזוב את בתיהם [כרבעים האירופיים] ולשוב לשכונות המסורתיים הוותיקות, הפכו למנת חלקם של היהודים במרוקו הצרפתית.

בשכונות מסורתיות הם התכוונו לגטאות הישנים. כדאי להזכיר שמושג המלאח – השם המקומי של הגטו – לא פעל במרוקו לאותן חכליות משפילות כמו באירופה כימי הביניים. השכונות הללו כוננו במרוקו כהגמה על היהודים לאתר מהומות אשר התרחשו בפאס כמאה השלוש עשרה,³⁵ ושהביאו למותם של מוסלמים ויהודים רבים.

המדאה של שכונות המלאח הללו היה מחזה זועת. הן היו מורכבות ממקומות מגורים רחוקים, ישנים ומתמוטטים שבקושי אפשר לכנותם בתים, וביניהם היו סמטאות צרות גרושות בוץ ורפש. רוב האוכלוסייה היהודית חייתה שם בניגוד לכללי ההיגיינה, כמה משפחות בבית אחד כביכול, וארבעת אנשים או יותר בתאים קטנים בלא אוחדו – רבר שכמוכן לא אפשר להם לקיים חיים אנושיים. לא היה ניקוז, לא הייתה הספקת מים, ושררו שם רק טינפות ועוני משוע. במרוצת המאה הקודמת ננטשו השכונות הללו בערים המרכזיות. כאשר כונן הפרויקטור הצרפתי, פיגו התושבים בהדרגה את המקומות האלה כדי לעבור לשכונות החדשות,³⁶ שהם תרמו לבנייתן. השלטונות שמחו וביקשו לעודד את היציאה מן השכונות הללו, משום שהבינו שהיעלמות מרכזי הזיהום והמגפות האלה תהיה התרומה הטובה ביותר לשיפור מצב התברואה הציבורית.

במקרה של קזבלנקה למשל, העיד המודרנית נכנתה ברובה על ידי יהודים, והיא חייבת להם וליזמתם את התפתחותה ואת שגשוגה. יותר מ-60,000 יהודים גרו בקזבלנקה, ולפתע פתאום הם נדרשו לעזוב את בתיהם ולשוב אל הרבעים המסורתיים העתיקים. בשכונות הללו נותרו רק מעט מאוד בתים הראויים למגורים, ורוב הבתים נהרסו במהלך השנים, מפני שנחשבו סכנה לכריאות הציבור. שרידי הגטאות לא יכלו להציע מרחב מספיק לציבור מה גדול, ולא הייתה כל חלופה אחרת אלא לגור ברחוב ולהמתין להקמת מחנות מיוחדים.

35 למעשה המלאח הראשון נוסד בפאס במאה החמש עשרה (בשנת 1438). מאז נוסדו נטאות נוספים ברוב ערי מרוקו ובחלק מהכפרים בהרי האטלס.

36 אלה נוסדו בעיקר במרוקו הצרפתית בעקבות מלחמת העולם הראשונה ונקראו *villes nouvelles* ו-*villes européennes*.

מובן שאין צורך להרחיב את הדיבור על המצב העגום שנוצר עבור היהודים, ודי אם נציין שבמאות הקודמות של הקרפּוּריות³⁷ הם בכל זאת לא חוו ריבוי רשמי ומוסדר שכזה, גם כאשר היו בשליטה של השליטים העריצים והלא מתורכחים ביותר בעבר.

גוסף על כך מאז אוקטובר 1942 התהלכו שמועות עקשניות על כך שמתארגנת הפגנה המונית כנגד יהודי קזבלנקה שתיערך ב־15 בנובמבר, ושתכלול גם פוגרום, התרמת רכוש יהודי, גטילת שבויים וכיוצא באלה הדברים. התאריך הזה הגורל הזה צויר על הקירות ברחובות ונתלו כרזות ובהן התאריך הזה ואחריו ציירו סימן שאלה.

אלו היו הציפיות כאשר ליהודים כשנשמעו ב־8 בנובמבר שאגות המטוסים האמריקניים והד הפצצותיהם והעירו את האוכלוסייה בקזבלנקה עם שחר. היהודים לא האמינו למראה עיניהם ולמשמע אותיהם וחשו אל המרפסות כדי להריע למשחררים. אחרם לא ירע גבולות והגיע לשיאו כאשר דאו את הרגל האמריקני ואת ריקו של רוזולט³⁸ על אלפי עלונים אשר הוטלו ובהם הורעה ירדותית. שעת השחרור והצדק לכול שציפו לה זמן כה רב, הגיעה. כשנכנסו החיילים האמריקנים לעיר, הם התקבלו כמשחררים על ידי המרכיבים השונים של האוכלוסייה, והיהודים, שסבלו יותר מכל אתר אחר, הביעו באופן טבעי ובבנות את שמתם בקולי קולות. אלא שזה היה האות לסוכני לגיון הלוחמים הצרפתים (Legion Française des Combattants) וללוחמי 'משמרות מסדר הלגיונרים' (Service d'Ordre Légionnaire, SOL)³⁹, הירוע בפדובוקציות האנטי־יהודיות שלו, לגסות בכל דרך לעודד מהומות. בימים הראשונים לאחר הנחיתה האמריקנית ניצלו 'אבידי האופל' האלה כל אימת שיכלו את ההזדמנות להשתלח ביהודים וגם לשלח בהם את סוכניהם המקומיים השכירים כדי לפגוע

37 הכוונה לתקופה שלפני השלטון הקולוניאלי.

38 פרנקלין דלנו רוזולט, נשיא ארצות־הברית מטעם המפלגה הדמוקרטית משנת 1933 ועד מותו, בשנת 1945.

39 'לגיון הלוחמים הצרפתים' היה מיליציה שנוסדה בצרפת בחסות משטר וישי באוגוסט 1940, ושחייתה מורכבת מתומכיו המשבעים של המרשל פטן, אך גם של אחד מסגניו, האדמירל דרלאן. אנשי הקבוצה פעלו גם בארצות המערב. המאבקים הגלויים והסמויים בין תומכי פטן לבין חסידי דרלאן החלישו את המיליציה. חולשתה הביאה להקמת ארגון 'משמרות מסדר הלגיונרים', ביוני 1942, ארגון שנחשב המקבילה הצרפתית של האס־אס הנאצי. חברי ארגון זה נשבעו להילחם בתומכי צרפת החופשית בראשות הגנרל דה־גול וב'צרעת היהודית', והם נאבקו בין השאר בחיילי בעלות הברית שונתו בחופי מרוקו ואלג'יריה.

בהם, להכותם, לרדוף אותם ולפשוט על בתיהם. ועד הקהילה היהודית וכמה מתומכיו הצדפתים של דה'גול⁴⁰ פנו לשלטונות האמריקניים כדי שישמרו על הסדר. יש המספרים כי אלה השיבו שלא יוכלו להתערב בעניין הנתון בלעדיה לשיקול הדעת של הרשויות האזרחיות הצרפתיות המקומיות, ושהם יכולים לפעול אך ורק בסוגיות צבאיות. גוף השיטור והפיקוח האזרחי הצרפתי שהיה אחראי לביטחון הציבור, הפגין בהזדמנות זאת ארישות מוחלטת. נראה כי היחס שלהם עורר יותר את חודשי הרעה. כנסיכוח אלה החליטו היהודים לשוב לגישה מופנמת, זחירה ולא קולנית, כדי למנוע מעצמם קשיים נוספים. בצעד רב הכינו ששעת השחרור שלהם עדיין לא הגיעה.

זמן רב אחרי ההתרחשויות הללו עדיין נשמרה רוח וישי בצורה גלויה, וגם אם בתאודיה יצאו כנגדה בנאומים רשמיים, לטובת הרמוקרטיה, עדיין חוקיה היו בתוקף וחורח [הרעה] הזאת אדבה בכל פינה במנגנון הממשלתי כולו. משתפי פעולה נמרצים ונלחכים רבים מקרב הפקידות הציבורית סולקו מתפקידיהם, אבל הם עברו למלא תפקידים רשמיים אחרים במקומות שונים. אוחם קולות ישנים ומוכרים היטב אשר נהגו לשרד מיני פגיעות בבריטניה ובכעלות בריתה, מכלי לשכוח כמובן אח היהודים, עדיין נשמעים כיום, אמנם עכשיו בשבח בעלות הברית, אבל מובן שהם אינם מזכירים בהזדמנות זו ולו כמילה אחת את היהודים.

מספר ימים לאחד נחיתת הכוחות האמריקניים עדיין היו יהודים רבים שדויים במצוקה ואף הרשלו לכולא על ידי השלטונות הצרפתיים, כעיקד ברבאט, משום שהם ביצעו פשע של הזמנת חייל אמריקני לבתיהם, ישבו אתו בבית קפה, או אפילו פיתחו אתו שיחה ידירותית כרחוב. חוקי הגזע בוטלו רק להלכה, בעקבות רמזים אחדים, וזאת על ידי הצהרה של הגנרל ז'ירו, ⁴¹ במרס 1943, לאתר היסוסים רבים ועילות מגוחכות. הצווים וההוראות להזיל את ההכרזה הזאת יושמו לאטם, כעוד שעם כינונם הם יושמו כמהירות.

40 דה'גול (1890-1970) היה מנהיגה של צרפת החופשית בעת גלותו באנגליה. הוא הגיע לאלג'יריה בקיץ 1943 להקים את הזעד הצרפתי לשחרור לאומי, כדי לשים קץ להשפעת שלטון וישי בצפון אפריקה בעוד שבצרפת עצמה התקיים ממשל וישי עוד כשנה. דה'גול שימש ראש ממשלת צרפת הזמנית לאחר שחרורה באוגוסט 1944 ועד 1946 והיה נשיא צרפת בשנים 1958-1969.

41 הגנרל אנרי ז'ירו שימש מטעם וישי בתפקיד ה'נציב הכללי בשטחי צפון אפריקה שלא היו תחת כיבוש גרמני.

גם אם התחוללו שינויים חשובים מאז, דרי מצב היהודים היה עדיין רע, ורי לומר שגם היום (בנובמבר 1944) נשארו בתוקף אותם תלושי מזון וביגוד מפלים שנחננו ליהודים בהשראת וישי. אלה אשר נשללה מהם היכולת לעסוק במשלחי היד שלהם ובמקצועותיהם נחקלו בקשיים מסוגים שונים להשיב לעצמם את זכויותיהם ולחזור למעמדם הטבעי, ועדיין שוררת אוזרה קשה של הערמת מכשולים על ריכם.

אולי ניתן ללמוד בצורה מרוקרת על מצבם היהודים העגום בהוזה במדוקו מתוך התרגום שאביא מרברים שהופיעו ב'עלון פדרציית הקהילות היהודיות באלג'יריה' (Bulletin de la Fédération des Sociétés Juives d'Algérie) מספר 96, בספטמבר-אוקטובר 1944, בעמוד 20 ('העמודים המרוקנים'):⁴² לצערנו עלינו להודיע לקוראינו ולידידינו במדוקו כי שירותי הצנזורה אוסרים עלינו לפרסם את האירועים הקשים אשר התרחשו בפרוטקטורט ואת המחאות שאירועים אלה גרדו בעקבותיהם. הצנזורה לא חדלה להתקיים בניגוד להכרזות נציג הרפובליקה הצרפתית. אנחנו מחזים בתוקף כנגד דריכווי הלא חוקי הזה של האמת בנוגע לאירועים הקשים אשר שוב נפלו להם קרבן אחינו בני דתנו האומללים.

אין ספק כי רברים אלה מכוונים לאירוע קשה אשר מצביע על האזרה האנטייהודית ששודרת מתחת לפני השטח בקרב השלטונות הצרפתיים, אירוע שהתרחש בט' באב האחרון (30 ביולי 1944), בעת שפרצו פרעות בצפון, עיירה קטנה המאוכלסת בעיקר ביהודים, בפרוודי פאס. חייל מאדרי⁴³ המשרת בצבא צרפת חולל פרובוקציה כלפי יהודי, ולפתע מספר גדול של חיילים פרצו לרבעים היהודיים והכו את הגברים, הנשים והילדים, פגעו בהם ובזו את בתיהם כאשר הם הורסים מכל הבא ליד. היהודים ניסו להגן על עצמם בכל שיכלו רבים מהם נפצעו קשות.

מנהיגי הקהילה התלוננו על כך בפני הרשויות הצבאיות והאזרחיות הצרפתיות ששלטו במקום, ואלה שילחו אותם מעל פניהם כאופן הציני והמאיים ביותר, באמדם להם שאין מה לעשות. בכך בעצם הם עודדו מעשים כאלה בעתיד. השלטונות הצרפתיים בצפון לא הסתפקו בכך שרחו את בקשת היהודים ואף היו מאוכזבים מכך שהיהודים העזו להגן על עצמם מפני הרוקסות הברוטלית של האנשים שתכננו ככל הנראה את הפוגרום מראש.

42 העלון, בעריכתו של עורך הדין אלי גזלאן, ממנהיגי הציונות האלג'ירית, יצא לאור בשנים 1934-1948, לרבות בימי שלטון וישי.

43 הכוונה למוסלמי.

כעונש על 'החוצפת של הקרבנות', ציוו (הצרפתים) לצמצם את הספקת המזון, הלחם וחמים ואת אמצעי הדלק לתאורה לאוכלוסייה היהודית למשך שלושה ימים.

יש להניח שאותם דברים שפורסמו ב'עלון פדרציית הקהילות היהודיות באלג'יריה' מכותנים גם לאירוע דומה אשר, כך מספרים, התרחש בקֶנְס בספטמבר האחרון, במהלך ראש השנה היהודי, ועדיין לא התקבל על כך אישור.

זה המצב כיום במדינה אשר שוחררה על ידי בעלות הברית מן העול של וישי ושל הגרמנים, וזאת שנתיים אחרי השחרור וההשבה כביכול של המשטד הרמוקרטי וחליברלי של הרפובליקה הצרפתית, כפי שהדבר נתפס על ידי רוב האוכלוסייה הצרפתית בצפון אפריקה.

חשוב שהגנרל דה'גול, ממשלתו והצבא, שלחמו בגבורה לשחרור מדינתם הכבושה והיקרת, ידעו מה מתרחש בשמם במאחו חראקציני האחרון בצפון אפריקה על ידי כוחות האו"ם אשר רוחם ופעולותיהם בעבר אחראיות בעיקר להרס צרפת.

חשוב שגם מנהיגי בעלות הברית והמשקמים של העולם העתידי, אשר התחייבו באותני העולם לחירות ולכיבוד האדם, ידעו מה קורה במדינה שכביכול שוחררה בחסות צבאותיהן ובחסות הממשל של בעלי בריתן, וזאת במשך יותר משנתיים...

מסקנות – התביעות היהודיות

יהיו אשר יהיו העבר וההווה, הדי אלה אשר מבקשים לכונן שלום ולהשיב את העולם לאיתנו חייבים לזכור כי יהיה זה אבסורדי לטעון שיש לקיים ולשמר את המצב הימי בניימי של יהודי מרוקו, או לקבוע שהמרוקנים המוסלמים היהודים יוגבלו ולא ייהנו מהזכויות והערבויות שמוענקות במדינתם לזרים...

אנחנו ראינו באכזבה רבה את הדרך שבה נציגי מדינה ליברלית כמו צרפת תפסו את המגרט המחרבת (civilizing mandat) שלהם במרוקו במהלך שלושים השנים האחרונות. כיום לא יעלה על הדעת שהפרוטקטורט שוב יתעטף באצטלה של כבוד תאורטי בלבד למטרות ותיקות, אך כבוד שחוקות, ואף לא שהסלטאן הריבוני וגופים דיפלומטיים והתחכמויות דיפלומטיות אחרות יבקשו לגבש ולחזק את שיטות העבר ואת התפיסות שאבר עליהן הכלה, בבל שתדבר נוגע לאנשים אשר האמנציפציה ודוחנית שלהם כבר התקבלה. גם לא ניתן לעלות על הדעת שהמדינות אשר מנהלות מאבק איתנים למען ניצחון החירות והליברליות יהיו מוכנות לשאת יומרות או תביעות שכאלה.

יהודי מרוקו מקווים שההבטחה שניתנה לעולם על ידי ממשלות בעלות הברית והגנרל דה-גול לכבד את כבוד האדם ואת העקרונות הדמוקרטיים, תכלול גם אחת במסגרת הזאת, ושלא ירחיקם מטעמים פוליטיים או בשל פשרות. הן היהודים והן המוסלמים כמרוקו אינם מעוניינים שיכבדו מסודות אשר נוטות להביא אותם לשעבוד רחוני ואורחי ולשלול מהם את הזכויות הבסיסיות ביותר שזכאי להן כל אורת.

מארגני [ועידת] הקונגרס היהודי העולמי אשר עומד להיערך בנובמבר השנה⁴⁴ הזמינו שוב ושוב את הקהילות היהודיות מרחבי מרוקו לשלוח נציגים ולהשמיע את רבין. אין זה סביר שתישלח לקונגרס נציגות כלשהי שמוצאה ממרוקו, ואם אכן יגיע נציג כזה אין לצפות שהוא יוכל לרבר בתופשות בנסיכות הקיימות. לעומת זאת אם יישלחו מטעם הקהילות המרוקניות נציגים יהודים המתגוררים במרוקו בעלי נתינות זרה, הם לא יוכלו להסביר את הבעיות הללו, שאין הם ערים להן כלל, משום שמעולם לא הפריעו להם.

ההרס העצוב והשיטתי של רוב הקהילות החשובות באירופה מחייב את היהדות להציל ברחיפות את כל הקהילות הרבות אשר עורן קיימות אך אינן יכולות לרבר בשם עצמן. לקהילות במרוקו עבר עטור תהילה, ותרומתן השפיעה מאור על התרבות הימי ביניימית. בתולדותיהן הממושכות הן מעולם לא עברו תקופה קריטית ומסוכנת כל כך כמו זאת, שבעטייה הן צריכות לפנות לאחיהן במדינות התופשות, וסמוכות ובטוחות שהם יאמצו את עניינן, ידברו בשמן, ויגנו על שאיפותיהן הצורקות שניתן לסכמן כרלקמן, תוך הרגשת הצורך בהתמודדות עם הבעיות של היהודים במדינה באופן כללי:

1. הבקשה היא שיהודי מרוקו יזכו באחת הזכויות החשובות המוטלות והנתינות לאזרחים של המעצמה בעלת הפדוטקטורט ולחיים [בעלי הנתינות האירופית] החיים באותה מדינה. אלה כוללות

א. שהם יהיו נתונים לסמכות כחי המשפט של מרוקו אשר פועלים בשם הסלטאן;

ב. שהזוערים המנהלים של הקהילות היהודיות יהיו תופשיים לבחור את חבריהם;

ג. שהייצוג של האוכלוסייה היהודית במנהל העירוני תהיה משלתי, בהווה ובעתיד, יהיה ביתס הולם למספר התושכים היהודים בהשוואה

44 הוועידה התכנסה באטלנטיק סיטי שבארצות-הברית בחסות הקונגרס היהודי העולמי בנובמבר 1944 כוועידת חירום לדיון במעמד הקהילות היהודיות ועתידן אחרי השואה. השתתפו בה נציגים בכירים מהקהילות היהודיות בצפון אפריקה לצד נציגי קהילות משאר חלקי העולם.

למגזרים אחרים של האוכלוסייה, ושהם (נציגי האוכלוסייה היהודית) ייבחרו כיאות על ידם;

ד. שהמשלה תספק בחינם לכל מגזרי האוכלוסייה ללא הבדל של אמונה, לאום או גזע [לימורים ב]בתי ספר ציבוריים מתאימים;

ה. שבתי החולים ומוסדות אחרים לסיוע סוציאלי יכוננו על ידי המשלה לשימוש האוכלוסייה כולה ללא הבדל גזע, לאום או דת או הגבלה בלשהי;

2. שהאוכלוסייה היהודית של מרוקו תיהנה מאותן זכויות מיעוטים שהוענקו למיעוטים במדינות האירופיות, ושהיו לכך ערבויות על ידי פיקוח בין לאומי ודמה לזה שנכלל בהסכמי השלום ובתכניות השיקום העולמי.

הצורך בהתמודדות עם הבעיה היהודית במדינה זו בכלל הוא פועל יוצא מן העובדה שהאוכלוסייה היהודית של מרוקו הייתה מאות בשנים גוש גזעי, אתני, תרבותי והיסטורי אשר אחרותו נשמרה חרף המחלוקות הפוליטיות באימפריה המאורית והחלוקה [הקולוניאלית] לשלושה אזורים פרוטקטורט וההגבלות הנובעות מכך אשר הוטלו על התפתחותה הטבעית.⁴⁵

יהודי מרוקו היו מאז ומתמיד נבט דוחני וחומרי למדינה. הם היו ועודם נאמנים מאוד לסלטאן וכן למעצמות הפרוטקטורט, והם מצפים מהם לאהדה ולהבנה ולמתן מענה לשאיפותיהם הצודקות.

נובמבר 1944

מקור: ארכיון הג'וינט, מכל 327 / 1943-1945, תרגום של מחבר המאמר מאנגלית]

45 הכוונה לאימפריה השריפית-הקלאנית המוסלמית במרוקו. באשר לחלוקה הקולוניאלית של מרוקו: בין מרס לנובמבר 1912 חולקה מרוקו לאזורי חסות (פרוטקטורט) בין צרפת (מרוקו הצרפתית בדרום המדינה ובמרכזה) לבין ספרד (מרוקו הספרדית בצפון). בדצמבר 1923 נקבע מעמדה של טנג'יר (אף היא בצפון מרוקו) כאזור השפעה נפרד וכעיר בין לאומית. רק במרס 1956 אוחדו מרוקו הצרפתית והספרדית תחת הסלטאן השריפי, ובאוקטובר באותה שנה סופחה טנג'יר למרוקו העצמאית ומעמדה כעיר בין לאומית בוטל.

חסמך 2: על אודות חיי הפליטים במרוקו הצרפתית

רוח הביקור במרכז הפליטים הצפון אפריקני של אונרר"א
כפראלה שליד קובלנקה, 28-29 ביוני ו-2 ביולי 1944,
נשלח על ידי ה'ג'וינט', 1 באוגוסט 1944, מאת מרדכי קסלר
(מעובדי ה'ג'וינט' במגרב)

מרכז הפליטים הצפון אפריקני המופעל על ידי אונרר"א, והמנוהל בידי מוזס ו' בקלמן,⁴⁶ (המשמש) כראש המרכז, ממוקם [בכפראלה] במרחק של כ-70 ק"מ מן העיר קובלנקה, במחנה אשר הוקם במקור על ידי צבא ארצות-הברית ונקרא מחנה 'מרשל ליוטי'.⁴⁷ המחנה הוא מחנה צבאי טיפוסי ומורכב מבניינים ולצד אהלים צבאיים. אני ביקרתי במחנה כ-28 וכי-29 ביוני [1944] למשך מספר שעות מדי יום ואחר כך שבתי לביקור בן שלושה ימים בין ה-3 ל-5 ביולי כדי שאוכל להיות עד לניהול המלא של המחנה כפי שניתן לצפות בו בהתנהלות היומית ממועד היקיצה ועד לעוצר. הקברוצה הראשונה של הפליטים הגיעה למחנה כ-11 במאי מספרד. הם מנו 38 איש בקברוצה הראשונה. הקברוצה הגדולה יותר הגיעה ב-22 ביוני והיא מנתה 572 איש. הפליטים מכונים על ידי צוות המחנה דיירים. הימים הראשונים נוערו במיוחד להסדרת ההתמקמות ולתשואל על ידי אנשי הכיטחון הצרפתיים. צוות אונרר"א מורכב מאנשי סגל בריטים ואמריקנים, שלושה מהם מתנדבים אשר מייצגים סוכנויות כגון 'ארגון

46 אונרר"א (UNRRA), 'סוכנות הסעד והשיקום של האומות המאוחדות' (United Nations Relief and Rehabilitation Administration), נוסדה בנובמבר 1943 כדי לסייע לפליטים ולאזרחים, בין השאר פליטים ואזרחים של בעלות הברית במדינות המשוחררות באירופה, בצפון אפריקה ובאסיה. בימיה האחרונים של מלחמת העולם השנייה ולאחריה סייע הארגון בטיפול במיליוני עקורים ופליטים, בהחזרתם למולדתם או בהגירתם לארצות אחרות. בקלמן [1906-1955], עובד ה'משרד האמריקני לשירותים אסטרטגיים', נשלח בשנת 1943 לנהל מטעם אונרר"א את מחנה 'ליוטי' לפליטים. בשנים 1951-1955 שימש מנכ"ל ארגון ה'ג'וינט' היהודי האמריקני לפעילויות מחוץ לגבולות ארצות-הברית, ועמד בראש המשרד של ה'ג'וינט' לענייני אירופה וצפון אפריקה, שמושבו היה בפריז.

47 המחנה לפליטים בכפראלה נקרא על שמו של הנציב הכללי הראשון האגדי בפרוטקטורט הצרפתי, לואי-הובר-גונזלו ליוטי, אשר שלט במרוקו הצרפתית בשנים 1912-1925. בדוח יש טעות בציון מיקומו של המחנה - כדאלה מרוחקת 24 ק"מ מקובלנקה.

בשבוע הראשון כאשר הגיעו דיירים למחנה חלק מהם היו חסרי כסף לגמרי והיו זקוקים לבגדים ולפריטים אחרים. במקום לתת להם זאת בחינם, הם קיבלו הלואאה ואמורים היו לשלם אותה חזרה בשעה שיוכלו לעשות כן. בתקופה שבה שהיתי במחנה הוחזר חלק מן ההלוואות. היה מעניין לראות שחלק מהדיירים הופתעו מכך שצריך להחזיר את ההלוואות. אחד מהם אף רץ למשרדו של מנהל הסעד כדי לומר לו שאדם מסוים רצה לשלם עבור נעליו. הוא התרגז מאוד ואמר שהוא מופתע מאוד מן הפעולה הזאת. מנהל הסעד הסביר כי הוא מצפה שאנשים שקיבלו הלוואות יחזירו אותן במועדן. מוכן שלטגל היה אמון רב יותר מאשר לדיירים במה שהאחרונים [כלומר הדיירים] יהיו מסוגלים לעשות למען עצמם.

חלק מפעילויות העבודה שחזיתי בהן כאשר הסתובבתי במחנה הן עבודות בבלדות, סבלות, ניקיון, בישול, עזרה במטבח, עזרה לאחיות, שליחויות, טיורים, נהיגה, תקלאות, שדברבות, תחזוקת תנורים, גלחים וספרים, מורים, עבודת תפידה, חנוונות, שוער, נגרות וכו'. בסוג כזה של קהילה ימצא כמעט כל סוג של עבודה, אשר תצריך תרומה של כל אדם ותתורם לרווחה של חיי הקבוצה.

רוב הדיירים הם יהודים ספרדים, והיתר הם בני לאומים שונים ואנשים חסרי נתינות [apatride]. אני מצאתי אה לאומים הבאים שהיו במחנה. ניהן להשיג רשימה מלאה של המוצא של הדיירים, שאעביר בהקדם. ככל אופן רשמתי לפני את מה שהופיע ברישומים המקוריים של המחנה. ואלה הלאומים: יוגוסלבים, ספרדים, צרפתים, תורכים, יוונים, פולנים, אוקראינים, גאורגים, צ'כים, רוסים, הונגרים, גרמנים, איטלקים, ארגנטינים, סינים, רומנים, קובנים, שווייצרים, בולגרים, דנים, אוסטרים, סנטהדומיניקנים, קוסטהריקאים, לבנונים, לוקסמבורגים ועוד. ההתפלגות הדתית היא כדלקמן:

- יהודים 72%
- קתולים 13%
- יוונים-אורתודוקסים 5%
- פרוטסטנטים 2%
- בודהיסטים 1%
- לא הצהירו על דת כלשהי 7%

קבוצות הגיל במחנה הן כדלקמן:

- 0-10 6%
- 11-20 13%
- 21-30 16%

17%	• 31-40
19%	• 41-50
16%	• 51-60
10%	• 61-70
3%	• 71-80
1%	• מעל 80

30% מדיידי המחנה היו בני יותר מ-50 ו-18% ילדים ובני נוער

אשר לקבוצות הילדים הצעירים יותר בגיל בית הספר, הם טופלו בירי מנהל החינוך בסיוע כמה נשים [במחנה] אשר צברו ניסיון בהוראה או שטשוט גידלו את ילדיהן. כמה קבוצות אודגנו בהתאם לגילן, והכוונה הייתה להכין את הילדים בגיל בית הספר לכך שיכלו להצטרף בסתיו לבתי הספר בקזבלנקה. המקצועות נלמדו כולם בצרפתית. לא כל הילדים מדברים שפה משותפת.

רוב הקבוצה של היהודים הספרדים דוברת ספרדית. הם מבינים צרפתית כמעט כולם, חלק קטן מדבר גרמנית, קצת רוסית ונעשו ניסיונות לדבר אנגלית. אני לא שמעתי מישו מדבר ביידיש. את ההרדעות שתולים לידיעת הדיירים מנסחים בכמה שפות.

שודת במחנה בכירור אווידה של שיתוף פעולה מצד רוב הדיירים. לחלק מהם העבודה היא 'חודיה' שלא חוו זה זמן רב. לפני תקופת הנרודים שלהם עסקו רובם בתיווך או בפעילויות סחר. הקבוצה הספרדית, שרובה מוצאה מסלוניקי שביוון, ושהייתה מרוכזת במחנה ריכוז גרמני במשך יותר משנה, בסך הכל הייתה צריכה להיות כקסרקטינים שלה ולחעביד את הזמן, כך שלקבוצה הזאת העבודה ובעיקר עבודת במיים היא דבר חדש. רובם היו בארץ המוצא שלהם חנוגים, סחורים זעירים, רוכלים ועקרות בית.

לאחר הבדיקה הביטחונית שביצעו הצרפתים יש לקוות שדיידי המחנה יוכלו לעשות אחד מן הדברים הבאים:

1. למצוא תעסוקה בקזבלנקה ובסביבותיה, דבר שיאפשר להם לקבל תעודת זהות ולחיות בעיר, אם יוכלו למצוא במקום מגורים.
2. לעבוד לגור עם בני משפחה במידת האפשר, משום שלחלק מהם יש ידידים או קרובים בקזבלנקה.
3. להגר אולי לארץ-ישראל, לקנדה, לאדצות-תברית או למקומות אחרים.
4. יש לצפות שחלק מהגברים ירצו להצטרף ל'לגיון הזרים' [The Foreign]

Legion⁴⁹ או ל'חיל החלוץ הבריטי' [British Pioneer Corps]⁵⁰ או לקבוצות צבאיות אחרות של בעלות הברית.

5. אשר לגברים המבוגרים יותר, התקווה היא שיחאפשר לשכן אותם בבתי אבות בקזבלנקה אם ניתן יהיה למצוא עבורם מקומות או לארגן למענם יחידה.

6. אחרים מבקשים לשוכ לארצות המוצא שלהם בהקדם האפשרי: היוונים, האוסטרים וכו'.

7. התקווה שלנו היא שגם אם חלק מהאנשים יאברו את עבודתם או לא יוכלו למצוא תעסוקה, הם בכל זאת יוכלו להישאר בקזבלנקה אם יקבלו סיוע מהמשרד שמרכזו בעיר זו⁵¹ [בניחולה של הלן קאזס] בן-עטר [נציגת ארגון ה'ג'וינט' בצפון אפריקה].

אני דגתי באפשרויות השונות הללו עם מר בקלמן ומר פיינמן (האחראים לענייני הסעד) ואמרתי להם ער כמה משרדנו [ה'ג'וינט'] נכון באמצעות גברת בן-עטר לשתף פעולה בכל ודרך אפשרית. מאחר שגברת בן-עטר לא הייתה בקזבלנקה, לא דיברתי אתה על התכניות הללו עד שפגשתי בה כאלג'יר יום לפני שיצאה מהעיר הזאת כדי לשוב לקזבלנקה. על פי תכניתה היא תהיה בעיר ותדבר עם בקלמן ותיפגש עם האנשים כדי לסייע להם למצוא תעסוקה בהקדם האפשרי לאחר שניחוו להם לצאת מן המחנה.

בעיית מציאת בית אבות למבוגרים שביניהם היא בעיה קשה. אין בית אבות יהודי בעיר. בית האבות הצרפתי מלא ויש לו רשימת המתנה. היה מי שהציע כי בתי הספר המקומיים של 'אליאנס' ישמשו בבתי אבות, ואכן ניתן לעשות זאת כמהלך חורשי הקיץ, כאשר אלו אינם בשימוש לצורכי הוראה, אבל הבעיה חשובה ותצוץ כאשר יתחדשו הלימודים בספטמבר. גברת בן-עטר מתכוונת לדבר גם על כך עם מר בקלמן כדי לראות מה ניתן לעשות בעניין.

49 הכוונה ל'לגיון הזרים הצרפתי', שנוסד בצרפת על ידי המלך לואי ביליב בשנת 1831 לשם תמיכה במלחמה ובתהליכי ההשתלטות של צרפת על אלג'יריה. מאוחר יותר לחם הלגיון במלחמות קרים, במקסיקו ובאיטליה. הלגיון היה פעיל מאוד בימי מלחמת העולם השנייה במבצעים צבאיים במזרח התיכון וצפון אפריקה. חלק מאנשי הלגיון שמר אמונים לצרפת החופשית ותקף לצרפת של וישי.

50 'חיל החלוץ הבריטי' היה יחידה צבאית בריטית, בדומה ל'לגיון הזרים הצרפתי'. הוא פעל בחסות בעלות הברית לשמירת היציבות במרוקו לאחר מבצע 'פייד'.

51 הכוונה לאונרר"א חרועותיה.

משפחה של סליטים יהודים עולה לאנגליה בדרכה מצפון אפריקה לפלשתינה, יציאת
הסליטים התאפשרה הודות לשיתוף פעולה בין ארגון ה'גיצינט' לבין בעלות הברית.
בארכיוב ארגון ה'גיצינט', ניריודק

- בשעות הפנאי שיש לדיירים קיימות אפשרויות כדלקמן, וגם אחרות יוסדרו עבורם עם חלוף הזמן:
1. ספרייה. אחד הכביינים הקטנים יותר הוסב לספרייה וכ־200 ספרים, רובם באנגלית, עומדים שם לרשותם. את הספרים סיפק משרד הקווייקרים באלג'יד.
 2. עיתונים ומגזינים. עיתונים יומיים עומדים לרשותם כאולם האיחודיים החברתיים מדי יום. כמה מגזינים, רובם ספרות ממשלתית בריטית ואמריקנית, גם הם מצויים על השולחנות במקום שבו אנשים נוהגים להתכנס.
 3. אולם האירועים. שם אפשר לשאול משחקים, יש פסנתר על הבימה, יש שולחנות למשחקי קלפים, שח ודמקה, לוח מודעות, שולחנות לבתיבה וקנטינה.
 4. עיתון המחנה. אורגן עיתון של המחנה, חלק מן הדיירים שהם בעלי ניסיון בתחום זה הביעו התעניינות, ואנחנו מקווים שבסיוע מכונת השכפול חלק מהם בעצם ייצרו 'ביטאון' בכמה שפות לשימוש דיורי המחנה.
 5. כיתות לימוד אנגלית הוקמו למבוגרים ולילדים. קבוצות שפה אחרות יאורגנו כאשר יימצאו מורים חלמידים. בפגישה הראשונה של קבוצת לומדי האנגלית הבוגרים נמצו שמנים איש. המורה הוא אחד הדיירים ששימש בעבר מרצה באוניברסיטת וינה, ושלימד אנגלית במשרדי ה'ג'וינט' במודייד.
 6. חינוך גופני לקבוצות של ילדים ומבוגרים. יש מאמץ להשתתף במשחקים ובפעילויות ספורט. במחנה יש ציוד ספורט מסוגים שונים, מאלה שמשתמשים בהם בצבא האמריקני, משחקי חוץ, לרבות חמישים זוגות של כפפות אגרוף של הצבא האמריקני.
 7. פעילות דתית. חלק מן האנשים ארגנו קבלת שבת בסוף השבוע הראשון במחנה. קבלת השבת נערכה בכניין ביח הספר, ותפילות יזמיות גם הן נערכו... הקבוצה הקתולית הגישה בקשה למקום לעריכת תפילות וכך גם קבוצות דתיות אחרות.
 8. כמחנה לא נמצאו עצים או מקומות לטייל בהם, עם זאת יש פעילות של הליכה וטיולים סביב הרכים הראשיות וחלק מן האנשים מתרכזים מאחורי אולם האירועים החברתיים כדי לצפות בשקיעת השמש. נראה כי הילדים מאושרים ועליזים כאשר הם משחקים באודו טבעי ואינם מוטרדים מן המבוגרים שסביבם ומן השומרים האיטלקים אשר מסתובבים אחוים רובים.

ואשרן לביגוד, רוב הדיירים הביאו עמם אספקה ביגוד פשוטה ורבה אבל לא היה להם אוחו ביגוד עבודה הרדוש לסוג זה של חיי מחסה, ונעשו מאמצים לארגן להם כגודי עבודה מחוך האספקה של המחנה – גם ביגוד בללי וגם בגדי עבודה. מדובר בפריטי ביגוד כגון סינרים, כובעים, מגבות לעבודה כמטבח, בגדי ילדים ועוד. בגרים אלה הוזמנו והוחאמו במחפזה, חלקם אותסנו במחסן הבגרים. אפשר כהחלט לספק חלק מהצרכים המיוחדים העשויים להחעורה, כגון תיקון הבגרים. כל אימח שניתן הרבה, נמכרים הבגרים לדיירים. הם עשויים לשלם במזומן או להסדיר הלואה שיחזירו מאוחר יותר מהשכר שיקבלו. באופן זה התקווה שלנו היא שנוכל למנוע את החחוושה של קבלת דברים חינם ללא תמורה. וכך נעודר חחוושה של אחריות לטיפול בפריטים אשר הם רוכשים, משום שהם משלמים עבורם מתוך השכר שלהם.

הקנטינה מספקת את המוצרים הרגילים של צבא ארצות-הבריה באותם מחירים נמוכים שזוכים להם החיילים. האספקה הזאת כוללת פריטים כגון טבק, סבת, מברשת שיניים, בולים, חומרי הברקה, מסרקים, ממתקים לילדים, צהכי גילוח ודואר וכו'. לכל אדם יש פנקס תלושים אשר מהווה עדוכה לשותין בחלוקה. הרף פנקס התלושים התעוררו התרגשות ואף זעם רב בשעות הראשונות של פתיחת הקנטינה. נראה שהדיירים סברו שלא יהיה די כמוצרים עבור כולם. הרף רבדי ההרגעה של האחראי (לקנטינה) שיש די לכולם, היה צורך לסגור אח הקנטינה ולפתוח אותה מאוחר יותר עד שאנשים יידגעו ויבינו שיש די לכולם...

במרוצת השבוע הראשון במחנה הודיעו להם על ערב כידוד. חלק מן הדיירים התנרכו להופיע לפני הדיירים האחרים, ואכן הם הפגינו מגוון של בישרונות. בערב ה-4 ביולי ארגנו חופעה נוספת. הקונסולים של צרפת, בריטניה וארצות-הברית היו האורחים באוחו ערב היכרו באוזני הדיירים על אורח מסדת המחנה ומסוד ברבות מטעם הממשלות שהם מייצגים. הנציג של IGCR,⁵² ולנטין סמיח (Smith), נשא רברים אף הוא. מעניין שרוב הדברים נישאו בספררית. שני קטעים יחדיים נכללו, האחר שירת 'התקווה' על ידי מקהלה כקטע הפחיתה, ובהמשך החכנית עיבוד של חשיד 'אלי אלי' ביידיש. התכנית הזאת אורגנה על ידי אחד מן הדיירים אשר היה בעל ניסיון בתאטרון. הקטעים כללו קטעי מקהלה: קבוצה של עשר בנות וחמישה בנים מבין הדיירים

52 Intergovernmental Committee on Refugees, ארגון בין-לאומי בחסות בעלות הברית שטיפל בפליטים ואף טייע באיתור בני משפחה שאבדו.

של המחנה, קטעי נגינה בפסנתר, קטעי סולו קוליים, קטעים קומיים, חיקויים והפעלה של מנחה מבין דיירי המחנה.

...לקחו אותי לביקור בבנייני המרפאה ובבית החולים [של המחנה]. ד"ר הגרטי יחד עם רעייתו והאחות מטפלים בבריאות (אנשי המחנה). המטופלים ממתנינים מחוץ למרפאה, וכאשר הם נכנסים לבניין סייעת האחות ממלאת כרטיס שבו היא דושמת את כל הביקורים והטיפולים שכל אחד מקבל. יש שני אנפי אשפוז, אגף בידוד או שניים, יחידת רחצה שלשם יכולים להגיע התינוקות הילדים מדי בוקר כדי לרחוץ באמבט מים חמים. האימהות רוחצות אותם כבוקר, מביאות עמן סבון ומגבת ומקבלות אבקה לאיבוק התינוקות ואספקת תרופות נחוצה מידי הסייעת של האחות אשר עוברת באותו יום. רק לילדים מספקים מים חמים לצורך רחצה, לפחות כימים הראשונים של השויה במחנה. הילדים שאני הייתי ער לרחצה שלהם נראו בדיאים, והאימהות בהחלט פעלו כפי שצריך לפעול בטיפול בילדים.

שאלתי את הרופא מה הן המחלות העיקריות הרווחות בין תריירים. הוא אמר לי שככל הנראה המחלה העיקרית היא יתר לחץ דם כתוצאה מעצבנות, מתח והתרגשות. הוא סבר שבשבעות שלאחר מכן תחול ירידה ביתר לחץ הרם כאשר האנשים יתרגלו למחנה והרביים יורמו מאלידם. היו כמה מקרים של תת-חזונה אבל לא רבים כל כך כפי שניתן היה לשער. היו מקרים בודדים של רעב או חיאבון מופרז, כמו של האישה המבוגרת אשר נהגה לאכול בכל ארוחה שלוש מנות. הרופא סבר שהיא לא זכתה קודם לכן למזון מספיק ועכשיו היא ממלאת את החסר כל עוד זה נראה לה זמין. אולם יש להניח שכרבע שתשבע ותראה שהמזון מצוי, תחזור למנות המזון המקובלות לגבי אישה בגילה. הזקנים נוטים ללקות במחלות האופייניות לזקנה, ויש שעות ביקור להתייעצות וגם סירוד לביקורי הירום אצל אנשים חולים במקום מגוריהם במחנה במקרה הצורך.

המחסן הרפואי מלא ומצויד היטב. יש מקרר הפועל על קרוסין ושם מחזיקים את החיסונים הרדשים. הבריקות והחיסונים הרפואיים נערכו במהלך השבוע הראשון לשהייתם של האנשים במחנה, כך שכל הדיירים קיבלו את הטיפול הדרוש כמה שבועות או חודש לפני שהגעתי. במהלך ימי ביקורי אכלתי את ארוחותי למעט ארוחת בוקר בחדר האוכל של המחנה יחד עם הדיירים. משתמשים שם בשיטה הצבאית של עמידה בתור. כל אדם צעיד או מבוגר מחזיק בידיו את ערכת האוכל שלו, המורכבת ממעין שתי קערות, מספל, מסכין, מזלג וכף. כל אדם חייב לשטוף את הערכה שלו לפני כל אדחה ואחריה בחביות המים החמים הממוקמות מחוץ לחדר האוכל. אחרי כן הוא יכול להצטרף לחור לחדר האוכל, שם הוא מקבל את מזונו בדלפק ומתיישב

לשולחן פנוי. בסוף הארוחה הוא יוצא עם ערכת האוכל שלו כרלת אחרת, שוטף אותה שוב במים שמגביחת, ואתר כך הוא טובל את הערכה במי השטיפה ומסיים בכך את המלאכה.

התקודה היא שניתן יהיה לחלק את המזון באורח שונה, בסגנון משפחתי, אבל זה עלול לגרום לתילופי כלים ולסכנת ריזונטריה, כך שהצבא [האמריקני] התליט שהעמידה הזאת בתור היא הדרך המתאימה כרגע.

בהתחלה תרד אוכל אחר שימש לכול. אתר כך ארגנו תרד אוכל נוסף וכעת גם חדר אוכל שלישי. מכל אתר מהם מספקים מזון ל-150-200 איש. עובדי המטבח בחדרי האוכל כרוך כלל אוכלים את ארוחתיהם לפני שהאחרים מגיעים. באתר מתרדי האוכל ראגו לשירות מיוחד לילדים ולזקנים. אלה שצעירים או זקנים מכדי לשאת את המזון בכוחות עצמם ולהמתין בתור, מתיישבים אל השולחנות, ומלצרים ומלצריות מביאים את המזון לכל אחד מהם בערכת האוכל הפרטית שלו. רוב הילדים מסוגלים לשאת את מזונם אל השולחן למעט המקרים הרגילים של נפילה ברוך או התנוה. אבל הם מתרגלים לכך ואוהבים את האחריות של הדתיחות אליהם כאל מבוגרים.

מרגם של תפריט מן ה-4 ביולי יום שישי. ארוחת בוקר: דגנים מבושלים, דייסה, חלב, קפה, לחם לבן וסוכר. ארוחת צהריים: בשר משומר (corned beef), בשר קצוץ, תפוחי אדמה, גורים, תאנים, דיבת דוברבנים, לחם לבן. ארוחת ערב: מדק ירקות, תרד, תמאת בושנים, לחם לבן, תה, סוכר ופודינג (custard).

הרגלי האכילה של הדיירים מעניינים למדי. למשל כאשר מגישים להם תפוחי אדמה ייתכן שיתעורר הצורך לכשלים בקליפותיהם כדי לחסוך במזון וגם כדי לשמר את ערכו התזונתי המלא של המזון הזה. אבל לדיירים הפליטים הרבי מזכיר את הדרך שבה נתנו להם לאכול תפוחי אדמה במתנות העבודה והריכוז והם הביאו זאת לתשומת לב התזונאי, והלה אמנם כיכר את החוויות שעברו הפליטים, אבל גם מעוניין לחסוך במזון ולספק להם את הערכים התזונתיים המרביים הזמינים. או התעורר הצורך החינוכי להסביר לדיירים שעליהם עבשיו להתייחס אל הדברים באור תרש למרות חוויותיהם מן העבר. אין זה קל. למרבה המזל התפוחי אדמה היו טובים והם אהבו אותם כך שהתלונות בנדרון נפסקו. אנשים כהחלט יכולים ללמוד לשכוח.

רוגמה מעניינת נוספת התרחשה כאשר המנקים בחדר האוכל לאחר הארוחות הראשונות אספו את כל שאריות הלחם שלא נאכלו עד תום, בעיקר על ידי הילדים. הם רצו להביא את השאריות למטבח ולהשתמש בהן שוב בארוחת הבאה. נמסר להם שמאתר שהלחם נאכל חלקית ועבר מיד ליד לא ניתן להשתמש בו שוב וחייבים לזרוק אותו. הם אמרו שאולי בדיא לתת אותו

לערבים שבאו לשערי המחנה. אך זאת לא ניתן היה לעשות מטעמים שונים, ושוב צריך היה להסביר להם בצורה מפורטת ולדבר אתם על כך. בסופו של דבר הוחלט שהילדים יקבלו רק חצי פרוסת לחם כרי שלא יבזבזו לחם כשהם יושבים לאכול. יש להניח שעובדי המטבח גם יקפידו יותר על כך שאנשים לא יבזבזו מזון.

לבר מן העובדות המעניינות הקשורות במזון, יש מעט מאוד שיגעונות הקשורים למזון אם בכלל. אנשים אוכלים ארוחה מלאה, ואם הם עדיין רעבים ניתן לקבל מגות נוספות לאחר שכל אחד קיבל את ארוחתו וכל עוד יש אוכל. בדרך כלל הילדים אוכלים את כל האוכל שמכינים להם ונראים משוחרדים מן התששות והראגות שהיית מצפה למצוא אצל ילדים שעברו חוויות שהם עברו. ייתכן שהעובדה שהם עם הוריהם או קרוביהם נחנת להם ביטחון ומרגיעה אותם; הדבר מעניק יציבות לחיי הנדרים שלהם.

חלק מן ההורים מגנים על ילדיהם יותר על המידה ומתעקשים שהם יאכילו אותם. אישה אחת אפילו לועסת את המזון בפיה ואז נחנת אותו לילדה לאכול. בסבלנות ובהבנה התזונאי עמל על שיפור המצב ותיקון הרכרים הרורשים תיקון.

אולי כדאי להוסיף שהמטבח מורכב מדלפק ארוך וחדר אתסון קטן. זה מצוי בתלק המדחת בבניין שסמוך לדרך הראשית. יש גם יתדות מטבח של כוורים, שולחנות ותנור בישול על גזולין; ובצר האחר של הדלפק מצויים הכניסה והציאה מתוד האוכל ואליו. יש שם גם שולחנות עץ וטפסלים שנבנו על ידי הצבא. המושבים נבנו כך שבדרך כלל כדי להתיישב צריך לפסוע מעבר לספסל שמתובר לשולחן משני צריו, למעט המושב האחרון בשורה. הדבר מקשה על הזקנים אשר יושבים בקצוות. שולחנות האוכל עשויים מעץ גולמי. נוהגים לשפשף ולשטוף אותם היטב לאחר כל ארוחה. הרצפה עשויה בטון, תלונות תרד האובל מבוסים בוילונות, והקירות מסוידים לבן. חדרי האוכל מאווררים ונקיים, ולפעמים אתר העוברים הנמצאים אף רואג לקישוט השולחנות כפרחים או שם אגרטל פרחים על ארן החלון.

דיידי המחנה רשאים לכתוב ולקבל רואר אבל זה עובר צנזורה [של השלטונות המקומיים]. הרואר נשלח באמצעות מרכז הפליטים הצפון אפריקני - קובלנקה, מרוקו. הרואר מגיע למחנה דרך פקידות המחנה, והיא גם זו שלוקחת את הרואר מן המחנה ושולחת אותו. הבולים ותומרי הכתיבה נובשים בקנטינה. הצוות בודק את המעטפות כדי לוורא שנכתבו הכתובות הנכונות של הנמענים וגם סחובת השולח. רברי רואר שלא נרשמה עליהם כתובת נכונה מוחזקים במשרד והם תולים על לוח המודעות את שמות השולחים כדי לבקש מהם

לבוא אל המשרד ולתקן את הכתובות שנכתבו בשגיאות וכך גם לא יחזור עליהן בעתיד.

הצוות נפגש מעת לעת כאשר מתעוררות בעיות מיוחדות הקשורות במי מהם. פגישה צוות שבועית נערכת מרי ימי שני בבוקר, ופרוטוקולי הישיבות הללו נשמרים; גם לוח מודיעות לצוות עומד לרשותם בכניין המנהלה וכו' לוחות זמנים, פרוטוקולים והודעות כנדרש.

מאחר שהמחנה פרוש על פני שטח נרחב, יש צורך באיתותים כאמצעות צופר, אשר מופעל מבניין המנהלה, והצופר בדרך כלל צופר 15 רקות לפני כל ארוחה. הארוחות נערכות ב־8:00 בבוקר, ב־1:00 בצהריים וב־6:00 בערב. הצופר צופר כמשך כחצי רקה. הצליל העז של הצופר נשמע בכל רחבי המחנה וגם משמש כמסמן השעה למי שרוצים לכונן את שעונייהם, אם יש להם שעון. הכניסה למחנה מתאפשרת רק על פי תעודת מעבר מיוחדת שניתן לקבל במשרד NARC⁵³ כעיר, שמאויש על ידי ג' דה כרטיי (Breteuil), שהוא האיש הקשר הצרפתי למחנה. האוטובוס של המחנה יוצא מן העיר כמוערים קבועים, בדרך כלל בבוקר ואחר הצהריים, כדי להביא אנשים למחנה ולהסיע אותם ממנו. השומרים האיטלקים כשער בורקים כל מי שנכנס ויוצא.

הרגל האמדיקני מתנוסס מעל הכניסה למחנה, וזה נראה מוזר שרגל זה מתנוסס מעל שער של מחנה אשר נשמר בידי שבויי מלחמה איטלקים לשעבר שמסיירים מעלה ומטה ברובים טעונים. נמסר שהם דרושים לצורך הגנה מפני הערבים המשוטטים שם יותר מאשר כדי למנוע בריחה של דיירים. נראה כי הם תודמים למתח נוסף באווירת המחנה. במקרה בזמן ביקורי התרחשה תקרית כאשר בשעה 5:00 לפנות בוקר דווח שאחד הדיירים נורה בקליע שמקורו כדובה של שומר איטלקי. האיש הוחש לבית החולים ומת יום או יומיים לאתר מכן. סיבת הירי לא נמסרה לי, ואף לא ידוע אם הייתה זו תאונה, אבל יש בכך כדי להדגיש את חוסר ההיגיון שבהסתמכות על משמר איטלקי בעיקר, בשעה שהלק מן הדיירים של המחנה לחמו כספרד במסגרת מה שזייתה בעבר יחירת הבריגדירים הכין־לאומית (International Brigades)⁵⁴ והם בוודאי אינם אחרים במיוחד את האיטלקים.

53 North African Refugee Center (מרכז הפליטים הצפון אפריקני), הוא המחנה שעל ביקוריו בו מדווח וציג ה'ג'וינט' במסמך זה.

54 הכוונה ליחידות הבריגדירים הבינלאומיות, יחידות לוחמים של רפובליקנים וקומוניסטים אשר גויסו על ידי המפלגות הקומוניסטיות בעולם מלאומים שונים - ביניהם יוגוסלווים, הולנדים, צרפתים, בריטים, הונגרים, קנדים ואיטלקים - כדי

מכיוון שהפרטים על התקרית הזאת אינם ידועים לי, אני מציע שהמידע על כך יהיה חסוי. אני הזכרתי זאת רק כדי להדגיש את הפן של המתת שאני סבור שקיים במחנה.

כבר כתבתי לליסבון וצינתי את שיתוף הפעולה האפשרי אשר מר בקלמן העלה בדין במחנה, ונקודות שיתוף הפעולה הן כדלקמן:

1. מענק של 3,000 דולר למחנה לצורך דכישת פריטים שאינם כלולים בתקציב ושאי אפשר להשיגם דרך תקצוב של אונרד"א.
2. סיוע באמצעות המשרד המקומי והמטפל בענייני המחנה, כאשר יהיה צורך בכך, למליטים שיימצאו בקזבלנקה ויזדקקו לייעוץ או לעזרה.
3. ה'ג'וינט' צריך לקבל מידע בכל הקשור למספר האנשים המעוניינים לעלות לארץ-ישראל ובאיו קבוצת גיל הם נכללים.
4. סיוע ביצירת קשר עם קרובים של דיירי המחנה הגרים בארצות-הברית.

כפי שהסכרתי במכתביי הקודמים שני הפרטים האחרונים גם הם במסגרת הפעילות של משרד היס"ם⁵⁵ בקזבלנקה. כדי למנוע כפילות אני מציע שיוגדרו התפקידים של היס"ם וה'ג'וינט' בכל הנוגע למתן סיוע להגירה לדיירי המחנה, ושהפריטים יובאו לידיעתו של מר בקלמן, כמנהל המחנה.

באופן כללי מר בקלמן סבור שהמחנה צריך להתחיל בתוך ארבעה עד שישה חודשים, כאשר האנשים הדרים ימצאו את דרכם למקומות אחרים או לקזבלנקה. אין הוא מצפה שאחרים יגיעו למחנה אלא אולי במספרים קטנים. כיום האחרון לביקורי הגיעה מספרד קבוצה של 22 צוענים בשיירה צרפתית והם התקבלו למחנה.

להילחם נגד הכוחות הלאומיים שבהנהגת הנגל פרוקו במלחמת האזרחים שהתנהלה בספרד בשנים 1936-1939. הרקע הזה של חלק מדיירי המחנה מסביר מדוע עלולים היו להתנגד למשמר איטלקי, שאנשיו היו השודים בתמיכה ברעיונות פשיסטיים.

55 ארגון ההצלה היהודי הבין-לאומי היס"ם, שמרכזו היה בליסבון, נוסד בשנת 1927 כארגון לפליטים ושילב בתוכו באותה עת את ארגון ההגירה היהודי האמריקני היא"ס (HIAS), את יק"א (ICA), ואת הארגון EMIGDIRECT; השם היס"ם (HICEM) מורכב מראשי תיבות של שלושת הארגונים. נוסף על הסיוע לפליטים שהגיעו לצפון אפריקה עזר היס"ם החל משנת 1940 ל-90,000 יהודים להימלט מאירופה הנאצית לחופי מבטחים דרך ליסבון.

מאחד שהמתנה פועל זה שבועות ספורים הרי כוודאי יתעוררו בעיות נוספות ומצבים אשר יצריכו את [עזרת] ה'ג'וינט'. לכן כראי שהמתנה יביא לידיעת גב' בן-עטר ומשרדה בקובלגה מה הם צורכי המתנה, ושמדי חודש תבקר במחנה למשך כמה ימים משלחת משותפת. אני הצעתי למר בקלמן לרשום ולחעד את ההתנסות של הארגון וחניהול של המתנה כרי שהרבר יהיה זמין למרכזים עתידיים מסוג זה אם יקומו. [מקור: ארכיון הג'וינט, מכל 327 / צפון אפריקה, 1943-1945, תרגום של מחבר המאמר מאנגלית]

מסמך 3: על יהודי תוניסיה

דוח [ה'ג'וינט'] על תוניסיה, נובמבר 1943 (חלקים נבחרים)
 באמצעות הוועדה התוניסאית שלנו הפועלת בתוניס בראשותו של מר פול גז אנהנו מסייעים כיום לתוניס, סוסה, צפאקן, גאבס, גפצה, נאבל, מדניז, טודר ונפטה. הוועדה, שהתארגנה ביוני השנה, הוגבלה בפעילותה בשל קשיי תעבורה, אבל באמצעות אחד המנהלים, מר לוי, מנהל לשעבר של בית ספר 'אליאנט' בטוסה וכעת בצבא הצרפתי, הצלחנו לקבל מידע ממקור ראשון בנוגע לכל הקהילות שבהן אנהנו פועלים. חוץ ממענקי החירום הראשונים, אשר כללו סכום שיועד לגירבה, לא נשלח על ידי הוועדה שום סכום מבלי שנערכה בדיקה מקפדת בכל הקשור לצרכים ולמטרות השימוש בכסף. הוועדה כוללת היום - הגם שלא כך היה במקור - חבר מטעם הקהילה היהודית ורשמית, כרי שישמש מקשר בין שתי הקבוצות.⁵⁶ נוסף על העבודה אשר מתבצעת בתוך הקהילות התוניסאיות עבוד האוכלוסייה והמוסדות המקומיים אשר הושפעו מן המלחמה, יש שתי קבוצות גדולות אשר מקבלות סידע מן ה'ג'וינט': המשפחות מביחדט אשר עיר הולדתן נמחתה כמעט כליל מעל פני האדמה בשל ההפצצות; והפליטים מלוב...

בני ביזרט

יש כ-1,800 פליטים יהודים מביזרט שחיים כיום בתוניס, 1,200 מהם מתגוררים במספר מבנים של בתי ספר 'אליאנט' ושל הצרפתים. האחרים פוזרים ברחבי הקהילה בבתי פרטיים. כולם חיים בצפיפות גבוהה; בכתי הספר למשל כשישים איש מצטופפים בחדר אחד; המשפחות אובלות, ישנות ומנהלות את ענייניהן בלא כל פרטיות. סירודי הבישול בבתי הספר הללו אינם מתאימים, וענני עשן

56 לא ברור מהמקור באנגלית על אילו קבוצות מדובר.

וארים מקבלים את פני הנכנס לאכסדרת הבניין בשעת הבישול. הבישול גוזל חלק ניכר מזמן הפעילות של המשפחות, משום שיש להאכיל משפחות רבות. גם המתקנים התברואתיים אינם מסוגלים לעמוד בצורכי אנשים אלה. התוערה שלנו מנסה לשפר את המצב באמצעות ממשלת צרפת. אבל עד שעזבתי לא הוצע הרבה. אנו מספקים טיפול רפואי, ומשלמים עבור השירותים של שלושה רופאים, רבר ששיפר מאוד את המצב החמור שנתקלנו בו בביקורנו הראשון במרכזים הללו, כאשר עדיין לא הייתה להם עזרה רפואית.

הביגוד שתושבי ביזרט היו זקוקים לו היווה בעיה חמורה ומושכת. אמנם חל שיפור במצב אבל לרוע המזל עדיין לא ניתן לרווח בשלב זה על כך שנמצא פתרון משביע רצון. אנחנו העמדנו מענק תירום לשם רכישת כיגוד שנחנך מאוד, אבל נררשו כמה חודשי תיפוש וקבלת הרשאות מידי הצרפתים כדי לרכוש את הביגוד, וזה לא עלה יפה. אנחנו גם השקענו כל מאמץ להשיג ביגוד דרך ה-OFRRO,⁵⁷ אבל ללא הצלחה. וכעת שמענו שיש הרבה מאוד ביגוד זמין דרך הסוכנות הזאת בתוניס, אבל את התלוקה צריכה לארגן ועדה אשר בראשה גברת מאסט [Mast], רעייתו של הנציב הכללי. התוערה הזאת מתכננת לחלק את הבגדים על בסיס בקשות שמתקבלות לביגוד מכל הארגונים המקומיים הפועלים בתוניס, ככל הנראה בלא התייחסות לחומרת הצורך של הקבוצות השונות. על בסיס זה נאמר לנו שאנחנו יכולים לקבל רק חלק קטן מן הביגוד שנדרש ממשפחות מביזרט, ושהסיכויים להשיג עוד הם זעירים מאוד. נוסף על כל אלה חוץ מהספקת מזון, קורת גג וטיפול רפואי למשפחות אלה לא ניתן לעשות הרבה כיום. בעיית הדיוור והזריפה קשה במיוחד משום שבתוניס מתגוררים ביום פי שלושה ממספר תושביה הרגיל. הקהילות האחרות נפגעו בצורה חמורה הן פיזית והן באופן אחר בשל המלחמה. ייעשה כל מאמץ לשפר את תנאי החיים של הקבוצה הזאת, אשר איננה יכולה לשוב לכיתה משום שהעיר שלה איננה קיימת עוד. אבל המצב של הקבוצה הזאת בכל זאת טוב הרבה יותר מאז שנכנס ה'ג'וינט' לתמונה.

חוקי וישי

באופן רשמי חוקי וישי אינם קיימים עוד בתוניסיה. לפני כחודשיים הגנרל מאסט והווערה שלו הודיעו על פיזור ממשל וישי שתחת המנהל שלו (של מאסט), אבל באורח לא רשמי עדיין יש עדויות לרוח החוקים ושל וישי. גם אם רוב הפקידות הוותרה היהודית הושבה לעבודתה, עדיין, בעיקר בערים

57 Office of Foreign Relief and Rehabilitation Operations, גוף שעסק בשיקום פליטים בצפון אפריקה בתיאום עם אונר"א.

הקטנות, יש אפליה בחלוקת מוצרי צריכה לערוצים הקמעוניים. עם זאת נרשמה התקדמות ניכרת בעניינים אלה, והגנרל מאסט הראה עניין בטיפול כבעיות הללו. הכעיה הצרפתית נראית כבעיה של אנשי הסגל בעיקר; כל הזמן מבצעים שם חילופי גברי. רוב הרכוש שהוחרם הושב לבעליו, אבל קיימות עריין בעיות מיוחדות, למשל במקרה של בתי הקולנוע אשר נמכרו בכפייה. החזרת התאטראות ובתי הקולנוע מסוככח כשל המכירה הרשמית הזאת, אך הבעלים הקודמים תובעים את השבת הרכוש שלהם.

מס 58 מיליון הפרנקים

המס הזה הוחל ברחבי תוניסיה על ידי מדינות הציר לאחר ההפגזות של בעלות הברית, בתואנה שהיהודים אחראים להפגזות ולכן צריכים לפצות על הנזקים. הערכים גם קיבלו עידוד לבזוז את הכתים והעסקים היהודיים כחלק מאותה תכנית אנטי-יהודית. כאשר כבשו בעלות הברית את חוניסיה, ביקשו חקלילות לשחרר אותן מן המס הכבד הזה – אשר שעבר הרבה מאוד מן הרכוש היהודי, שצריך היה למשכן אותו – בטענה שהמס הזה הוא למעשה באחריותה של הממשלה. מאז אותה עת התקיימו מגעים רכים בין הצרפתים, הבריטים ונציגים של האוצר האמריקני בניסיון להגיע לפתרון מתקבל על הדעת לבעיה זו. עד היום לא הגיעו להסכם רשמי גם אם הושגה התקדמות ניכרת. ההצעה האחרונה שהועלתה, ושמקובלת על הצרפתים והבריטים, היא כי ממשלת צרפת תיטול עליה את האחריות לריבית ולהוצאות אחרות שכרוכות בחלואות שניטלו; כי המשכנתאות על הרכוש היהודי יבוטלו; וכי היהודים יקבלו אחריות לחוב גם אם לא יבוצע שום תשלום עד שיימצא פתרון טובי אחרי המלחמה. אף כי בדרך זו לא סופל עקרון אחריות הממשלה לבזקי מלחמה, ועדיין לא נקבעה השבת חתשלומים הממשיים ששילמו היהודים, בכל זאת יש בכך כדי לשקף התקדמות ניכרת לעומת ההצעות הקודמות שהעלו הצרפתים. הצרפתים והבריטים באחד סבורים כי לא ניתן לבונן את עקרון נזקי המלחמה עד לאחר תום המלחמה, וספק אם ניתן להשיג עוד התקדמות בעניין זה בעת. עם זאת האוצר האמריקני ממשיך ללחוץ לשחרור מחלט של היהודים מן העול הספציפי הזה, ובזמן שיצאתי מאלג'יר, עדיין לא הגיעו להסכם משולש.

מצב (היהודים האיטלקים)

יש להניח שהקבוצה היהודית אשר נפגעה במיוחד בתוניסיה הייתה קבוצת יהודי איטליה, אשר סבלו מן הדיכוי של מדינות הציר משום שהם יהודים, ושבגלל היותם איטלקים סבלו מהצערים המלחמתיים שנקטו בעלות הברית. אחת הפרשות האחרונות שהם חוו הייתה כאשר הצרפתים ריכזו את ראשי

מאות המשפחות האיטלקיות – רובם יהודים – לצורך בליאתם במחנה שהוקם בסוטה או לצורך עבודת כפייה של ניקוי הרחובות כתוניס. ניתנו הסכמים רבים לצער זה – כגון אמצעי ביטחון (זה החל לפני הכניעה האיטלקית) ומעשה תגמול על הסכין שתקע מוסוליני⁵⁸ בגב וכו'. אחת הסיבות שהגודמים הלא הצרפתיים האמינו בה היא העובדה שהעיר תוניס, חרף היותה בשליטה צרפתית, מנתה לעתים יותר מאשר 50% איטלקים. החחרות בין הצרפתים לאיטלקים עתיקת יומין, והסיבות העיליות המלחמתיות הקבילות אולי שימשו שיטה לקעקוע כלכלי של הקהילה האיטלקית, תהליך אשר הרחיק לכת. למשל שמעתי שהשלטונות הצרפתיים סגרו למעשה את כל בתי המרקחת האיטלקיים על ידי כך שהטילו פיקוח על חלוקת המוצרים ומנעו מרוקחים (איטלקים) רבים שעסקו במקצועם במשך שנים לשרת את הציבור בטענה כי הכשרחם לא הייתה מספקת. השלטונות הסכימו כי חלק מן האיטלקים אכן קיבלו הכשרה רומה לזו של הצרפתים, אבל הסבירו שהם חייבים להגביל אותם כעיקרון של מדיניות. [הטוען הוא בין לא מרובר במשפחות איטלקיות אשר זה עתה הגיעו לתוניס ויצרו בעיות כלכליות חרשות. [הכעיות נוצרו לפני הרבה שנים קודם לכן. רבות מן המשפחות הללו גרות בתוניס מאז המאה השמונה עשרה, הן הגיעו לשם בחסותו של הֶבֵּי בשעה שהתבצע תהליך הקולוניזציה. הן למעשה צאצאי היהודים הספרדים אשר גורשו מספרד ב־1492 ומצאו מקלט באיטליה, ורק אחד כך היגרו שוב משום שהבֵּי הבטיח להם שהם יכולים להשתקע כתוניס. אנהנו שמענו מאנדרה פיליפ [Philip], שר הפנים [הצרפתי], שהמעצרים הופסקו, ושכל העצורים ישוחררו לאחר בדיקות מודיעיניות הולמות. אולם כיום, למעט הפסקת פרויקט ניקוי הרחובות, לא ירוע על שחרור של רבים, וכ־200 יהודים, רובם בעלי מקצוע ואנשים עשירים, עודם כלואים במחנה בסוטה. הפסקת המעצרים ושימת הקץ לעבודת הכפייה ובן הצהרותיו של מד טיליס הן בכל זאת סימנים מעודדים במצב כזה, דבר שעוד רגשות רבים בעיקר בתוניס.]

[מקור: ארכיון הג'וינט, מכל 327 / 1943-1945, תרגום של מחבר המאמר מאנגלית]

58 בניטו מוסוליני (1883-1945), שליט איטליה בשנים 1922-1943, אשר ביטל את השלטון הדמוקרטי והחליפו בשלטון פשיסטי. היה ממנבשי האידאולוגיה של הפשיזם ובין הראשונים להוציאה לפועל. מוסוליני שיתף פעולה עם גרמניה, בין השאר ברדיפת יהודים והסנרתם לידי הגרמנים. הוא הודח משלטונו ביולי 1943. פחות משנתיים לאחר מכן נתפס על ידי פרטיזנים ונורה למוות. התחיקה האנטי-יהודית באיטליה משנת 1938 הורחבה גם לקהילות היהודיות בלוב שחיו תחת שליטתו ובצל הנוכחות הנרמנית שם.

קיצורים ביבליוגרפיים

מיכאל אביטבול, יהודי צפון אפריקה במלחמת העולם השנייה, תרגם עמנואל באר, ירושלים תשמ"ו	אביטבול
יצחק אברהמי, 'קהילות יהודי תוניסיה בימי הכיבוש הגרמני: ענייני כספים', פעמים 28 (תשמ"ו), עמ' 113-123	אברהמי
חיים זאב הירשברג, תולדות היהודים באפריקה הצפונית, ירושלים תשנ"ה	הירשברג
David Cohen, 'L'attitude de Mohamed V vis-à-vis des juifs du Maroc au temps du gouvernement de Vichy (1940-1942)', <i>Information Juive</i> 212 (Octobre 1986)	כהן, היחס
רוד כהן, 'אופן יישומה של התחיקה האנטי-יהודית במרוקו בתקופת ממשלת וישי על-פי מסמכים חדשים ממשרד החוץ הצרפתי', דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, חטיבה ב, ב: תולדות עם ישראל בעת החדשה, ירושלים תשמ"ו, עמ' 225-228	כהן, יישום
Michael M. Laskier, 'Between Vichy Antisemitism and German Harassment: The Jews of North Africa during the Early 1940s', <i>Modern Judaism</i> 3, 2 (October 1991), pp. 343-370	לסקר, אנטישמיות וישי
—, <i>North African Jewry in the Twentieth Century: The Jews of Morocco, Tunisia, and Algeria</i>, New York & London 1994; Revised Edition 1997	לסקר, יהדות צפון אפריקה
מיכאל מ' לסקר, יהודי המגרב בצל וישי וצלב הקרס, תל-אביב תשנ"ב	לסקר, יהודי המגרב
—, <i>The Alliance Israélite Universelle and the Jewish Communities of Morocco: 1862-1962</i>, Albany 1983	לסקר, כל ישראל חברים
א' נר, 'במחנות הריכוז במרוקו', הצופה, י"ג בשבט תש"ד	נר
ירק צור, 'יהודי תוניס בתקופת הכיבוש הנאצי: קהילה מפוצלת בימי משבר', שנתון לעיון ולמחקר יהדות זמננו 2 (תשמ"ה), עמ' 175-153	צור

11

יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi

Local Jews and Jewish Refugees in French Morocco and Tunisia during World War II /
יהודים מקומיים ופליטים יהודים במרוקו הצרפתית ובתוניסיה במלחמת העולם השנייה

Author(s): מיכאל מ' לסקר and Michael M. Laskler

Source:

Pe'amim: Studies in Oriental Jewry /

פעמים: רבעון לחקר קהילות ישראל במזרח

114/115, The Jews of North Africa during WWII / pp. 55-105, (הגלם) חורף-אביב תשס"ח,
יהודי צפון אפריקה במלחמת

Published by: יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23431540>

Accessed: 07-11-2017 11:05 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to
פעמים: רבעון לחקר קהילות ישראל במזרח / *Pe'amim: Studies in Oriental Jewry*

JSTOR

<http://www.jstor.org>